

TANULMÁNYOK

Anderle Ádám

A RAJK-PER SPANYOLORSZÁGI ELŐZMÉNYEI

Amikor az 1990-es évek végén a magyar–spanyol kapcsolatok történetének hosszú távú kutatását elkezdtem,¹ katalán történész kollégáim többször kérdeztek Gerőről, s beszélgetéseinkből kiderült, hogy Gerő Ernő katalóniai tevékenysége a spanyol polgárháború idején meglehetősen nyomasztó élményeket hagyott az utókorra. Az elmúlt évek nemzetközi szakirodalma is egyre több információt tárt fel Gerő („Pedro”) katalóniai NKVD-ügynöki tevékenységéről.

Másfelől 2008-tól lehetőségem lett kutatni az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) is, ahol „kötelességszerűen” kerestem a spanyol vonatkozásban szóba jöhető magyar személyekről adatokat. Meglepetésemre, a „spanyolos”, tehát a spanyol polgárháborúban a nemzetközi brigádokban harcoló és később a Rajk-perben elítélt 17 „brigadista” per-újrafelvételi jegyzőkönyvei különlegesen gazdag forrásként tárultak elém, ám már nem a spanyol–magyar kapcsolatok vonatkozásában. Sajátos, magyar–magyar témává is változott e spanyol polgárháborús történet a Rajkkal és néhány társával szembeni korábbi (1938) „trockista” vád miatt, amely előzményként szolgált a Rajk-per „spanyol” fejezetéhez és mindebben Gerő Ernő szerepe is egyre egyértelműbb és negatívabb lett.

A Politikatörténeti Intézet levéltára pedig eddig ismeretlen moszkvai Kominintern források megismerését tette lehetővé. E forrásokból — természetesen a korábbi magyar kutatások számbavételével —, eddig ismeretlen, új adatok, összefüggések tárultak fel. Tanulmányunkban e kutatásokról adunk összefoglalást.

A per indulása

A budapesti kommunista napilap, a *Szabad Nép* 1949. június 16-án tette közzé a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozatát arról, hogy „trockista kémcsoportot” lepleztek le. Ennek vezetői Rajk László és dr. Szőnyi Tibor², ismert kommunista vezetők voltak, akiket a Központi Vezetőség kizárt a pártból.

Három nappal később, június 19-én ugyanitt jelent meg a Belügyminisztérium közleménye arról, hogy „idegen hatalmak javára elkövetett kémkedés mi-

¹ *Anderle Ádám*: A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve. Juhász Gyula Kiadó, Szeged, 2006. Spanyolul *Hungría y España, relaciones milenarias* címmel jelent meg 2007-ben Szegeden, ugyanannál a kiadónál.

² Dr. Szőnyi Tibor (1903–1949) az MDP KV káderosztályának a vezetője volt letartóztatásakor.

att” őrizetbe vették Rajk Lászlót és 19 másik társát. A kommüniké fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a letartóztatottak között ipari munkás vagy dolgozó paraszt nem volt.³

A különös ebben nemcsak az volt, hogy Rajk Lászlót már május 30-án letartóztatták, de az is sokkolta a közvéleményt, hogy Rajk letartóztatásakor külügyminiszter, s a legszűkebb pártvezetés tagja volt, korábban pedig (1946–1948 augusztusa) belügyminiszter. A vádak képtelenségnek tűntek – és azok is voltak.

Am ma már tudjuk azt is, hogy a második világháború után, a hidegháború kezdetétől Kelet-Európában sztálinista tisztogatások kezdődtek a teljes politikai hatalmat 1948–1949-től megszerző kommunista pártok által ellenőrzött államokban, s az áldozatokat magukban a kommunista pártok legmagasabb politikai szféráiban találjuk.⁴ Ebben az általános keretben kell elhelyeznünk a magyarországi Rajk-pert is.

A hidegháború okozta felfokozott gyanakvás és az erős nemzetközi feszültségek mellett a fő okok között megtaláljuk Sztálin „paranoid gyanakvását”, amely mindenütt ellenséget látott, de Közép- és Kelet-Európa országaiban a jugoszláv-szovjet politikai konfliktus is fontos szerepet játszott.⁵

„*Rajk és társai*” esetében a vád egyszerre tartalmazta a „trockista elhajlást”, az imperialistáknak és Titónak való kémkedést és hazaárulást, magában foglalva a sovinizmus bűnét is. Ezen túl megjelent a hatalomátvitel puccsista szándékának a vádja is.

Figyelemre méltó mozzanat a magyar esetben az, hogy a vádlottak mind-egyike régi kommunista volt, és a nyugat-európai országokból a második világháború után tértek vissza. Ez utóbbi magában is életveszélyes tényező volt. Ahogy a Moszkvából hazatért kommunista „trojka” (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály) második embere, Gerő Ernő egy ízben a szovjet követnek, Gregorij M. Puskinnak megfogalmazta: a „Nyugatról” hazatért kommunisták „ötven százaléka kétségtelenül kém”.⁶

A hidegháború légkörében a magyar antifasiszták külföldi tevékenysége átértékelődött. A magyar „spanyolosok”⁷, akik közül sokan a spanyol polgárháború után a francia és a belga ellenállásban harcoltak tovább a nácik ellen, vagy Afrikában az angol hadseregbe léptek, illetve Svájcból támogatták e küzdelmet, hazájukban immár gyanúsakká váltak. De ilyen előítéletek fogadták a Latin-Amerikából visszatért magyar kommunistákat is.⁸

A magyar önkéntesek története a háború után persze harmonikusan kezdődött. Igen korán, már 1945. július 21-én megalakult a *Nemzetközi Brigádok*

³ Rajk per. (válogatta Pais Gábor) Bp. 1989. 38–40.

⁴ *Hódos György*: Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában. Bp. 1990; lásd még: *Zinner Tibor*: A nagy politikai affér: a Rajk–Brankov ügy. Saxum, Bp. 2013.

⁵ *Hódos Gy.*: Kirakatperek i. m. 15–19.

⁶ *Püskösti Árpád*: Rákosi a csúcson. Bp. 1996. 159.

⁷ Tanulmányunkban felváltva használjuk a magyar történeti szakirodalomban elfogadott „brigadista” és „spanyolos” szavakat. Mindkettő a spanyol polgárháborúban a Nemzetközi Brigádokban harcoló magyar önkénteseket jelenti.

⁸ *Szász Béla*: Minden kényszer nélkül. Bp. 1989. Zinner Tibor utószava, 406.

Magyar Önkénteseinek Szövetsége, amely a Rákosi-zászlóalj hagyományainak ápolását, a külföldön élő magyarokkal és más országok brigadistáival való kapcsolattartást fogalmazta meg célként, s valóban, a brigadisták világkonferenciáin igen aktív volt a magyar részvétel. A szövetség elnöke Szalvay Mihály a polgárháború legendás zászlóaljparancsnoka (*Csapajev*) lett, titkára pedig Rajk László. Tisztségviselői között ott találjuk Tömpe András,⁹ dr. Kálmán Andrást,¹⁰ Beck Jánost,¹¹ Ráth Károlyt,¹² Mező Imrét,¹³ Sziklai Sándort,¹⁴ Gyáros Lászlót,¹⁵ Szarvas Pált¹⁶. Ügyvivő titkár Sebes Sándor¹⁷ lett. Mindannyian vezető állami és párttiszséget betöltő „spanyolosok” voltak. A Szövetség díszelnökének Rákosi Mátyást kérték fel.

Az alapító ülésen két üdvözlő táviratot fogalmaztak meg. Egyet a Londonban székelő brigadisták világszövetségének, a másikat pedig a fasiszták elleni győztes partizánháború miatt nagy tekintélynek örvendő Tito marsallnak. Tóth György pedig azt javasolta, keressenek kapcsolatot a szerbiai magyar partizánokat tömörítő Petőfi-brigáddal. Ha az elkövetkező éveket nézzük, ezek a javaslatok nem tűntek szerencsésnek.¹⁸

A győzelem utáni eufóriában a magyar spanyolosok kezdeményezésére létrejött 1946-ban a *Magyar–Spanyol Baráti Társaság* is, amelynek Cséby Lajos¹⁹, immár vezérőrnagyként lett az elnöke, mellette pedig Ráth Károlyt látjuk a vezetőségben.²⁰

A brigadisták aktív kapcsolatot tartottak a száműzetésben tevékenykedő spanyol köztársasági kormány budapesti követségével, képviselőjét nemcsak a brigadisták, de Szakasits Árpád, a köztársaság elnöke, Rajk László és Gerő Ernő miniszterek is fogadták. Julio Prieto Villabrillette követet, aki 1946 novemberében érkezett Budapestre, Rákosi Mátyás is fogadta, s támogatásáról biztosította a spanyol követ kormányát. Rákosi e beszélgetésben utalt arra, hogy az ő nevét viselő „magyar brigád” a Kommunista Párton belül egyesület formájában továbbra is létezik és „*kész visszatérni harcolni, ha ez szükséges*”. Rákosi

⁹ Tömpe András (1913–1971) Rajkkal érkezett Spanyolországba, hadnagyként századparancsnok volt a polgárháborúban, később a francia ellenállásban harcolt. A Rajk-perben nem ítélik el, diplomata Latin-Amerikában és hírszerző tábormok, 1971-ben öngyilkosságot követ el.

¹⁰ Kálmán András orvosként vett részt a polgárháborúban.

¹¹ Beck János (1915–2001) Szalvay és Rajk tolmácsa volt a zászlóaljnál.

¹² Ráth Károly (1903–1985).

¹³ Mező Imre (1905–1956) Dingé a neve a polgárháborúban, ahol hadnagy rangot ért el. Részt vett a francia Ellenállásban is. 1945 után párt és szakszervezeti középvezető. 1956-ban hal meg a forradalom idején.

¹⁴ Sziklai Sándor (1895–1956) brigadista, a francia ellenállásban is harcolt. Honvédezzredes volt 1945 után.

¹⁵ Gyáros László (1908–1980) 1936–1939 közt a spanyol polgárháborúban harcol, kapitány lesz, majd a belga és a francia ellenállásban vesz részt. 1945 után újságíró, diplomata.

¹⁶ Szarvas Pál (1908–1971) 1930-tól Franciaországban él. 1937-től harcol Spanyolországban, őrmesteri rangban. 1945 után belügyi majd diplomáciai szolgálatban dolgozott.

¹⁷ Sebes Sándor. A Rákosi-zászlóaljban harcolt.

¹⁸ Politikatörténeti Intézet Levéltára (továbbiakban PIL), 682.f. 16. ő.e., 1–12.

¹⁹ Cséby Lajos (1899–1977) a Rákosi zászlóalj első parancsnoka, 1945 után a Magyar Partizán-szövetség elnöke, vezérőrnagyként.

²⁰ *Anderle Á.*: A magyar–spanyol kapcsolatok i. m. 126.

itt a már említett Szövetségről beszélt, amely lapot is kiadott *Igaz Szó* néven. A Prietót követő spanyol köztársasági ügyvivő, Álvaro Guardiola y Costa pedig, aki a polgárháborúban Walter tábornok 14. nemzetközi brigádjának vezérkarában szolgált, egy jelentésében örömmel számolt be arról, hogy olyan régi brigadista barátait, mint Münnich Ferenc, Cséby Lajos vezető tisztségekben találta, Rajkkal pedig, aki ekkor belügyminiszter volt, öt hónapig együtt is szolgált.

Április 14-e, a második spanyol köztársaság kikiáltásának napja fontos politikai esemény volt 1946–1948 között Budapesten is.²¹

A hidegháború kirobbanása után azonban Franco kormánya felértékelődött az USA számára. Szovjetunió és a csatlós országok pedig, Jugoszláviát leszámítva, megszakították diplomáciai kapcsolataikat az emigráns köztársasági kormánnyal, amelyet Nyugat demokratikus blokkjához soroltak, s amelyben emiatt a spanyol kommunisták sem voltak már jelen. 1949–1950-ben már az április 14-i ünnepek is elmaradtak Budapesten.

A magyar brigadista önkéntesek megítélése ebben az új politikai erőterben negatív előjelet kapott.

A „spanyolosok”, mint a per vádlottai

Az 1949-ben kezdődő koncepciós perek 150-nél több kommunistát érintettek, ám kétségtelenül Rajk László volt a legkiemelkedőbb személyisége e pereknek. Mellette pedig ott találjuk a vádlottak között a legismertebb spanyolos önkénteseket is.

Az 1908-ban, az erdélyi Székelyudvarhelyen született Rajk László 1930-ban, egyetemistaként lett a magyar KP tagja, a spanyol polgárháborúban pedig a 13. nemzetközi brigád Rákosi-zászlóaljának a párttitkára. Az ebrói csatában megsebesült, a visszavonulás után a francia táborokból kikerülve 1941-től Magyarországon az antifasiszta ellenállás szervezője, a KMP Központi Vezetőségének titkára. 1944 decemberében a nyilasok letartóztatták és átadták a Gestapónak. Münchenben szabadult, s 1945 májusában visszatért Magyarországra, ahol a kommunista párt Központi Vezetőségének a tagja lett, 1946-tól 1948 őszéig belügyminiszter. Persze Rajk is keményvonalas sztálinistaként tűnik élénk. Belügyminiszterként a polgári demokratikus ellenzékert verte szét, az első koncepciós pereket is konstruálva. Minisztériumához tartozott a hírhedté váló, NKVD-tanácsadók által irányított Államvédelmi Hatóság (ÁVH) is, amely a koncepciós perek előkészítését, a kegyetlen kínzásokkal kikényszerített vallomásokat „gyártotta”.²²

A „moszkvai” magyar pártvezetők mégsem bíztak benne. Hódos György, akit az egyik mellékperben ítélték el, később a következőképpen magyarázta, miért is lett Rajk „kiváló céltábla” Rákosi számára. Egyrészt „spanyolos”, (a Nyugatról visszatértek) tehát az egyik *gyanús* csoport tagja, s mint *hazai* [tehát nem Moszkvából jött, AÁ] illegális kommunista, egy másik *gyanús* „célcsoport” tagja is volt.

²¹ Uo. 124–127.

²² Hódos Gy.: Kirakatpercek i. m. 60. Rajkra legújabbán lásd még Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Bp. 2011. 148–160.

Hódos írja: „Rákosi ...sosem tekintette megbízható társának. Rajk idealista volt, mi több, fanatikus kommunista, született vezető, nem hidegen számító intrikus. A szikár, nyulánk, jó kiállítású férfi kétségkívül a párt legtekintélyesebb, legnépszerűbb embere volt, mindenekelőtt a fiatalok, sőt a demokratikus baloldal és az értelmiség köreiben is. Vonzerejét részben és kimondatlanul annak is köszönhette, hogy Rákosi, Farkas, Gerő és Révai²³ oldalán ő volt a belső pártvezetés egyetlen nem zsidó tagja. Rákosi... Rajkban látta legveszélyesebb vetélytársát.”²⁴

Rajk ellen kezdettől kampányt folytattak a „moszkvai” magyar pártvezetők, s ezzel függ össze az is, hogy 1949-ben a nagy személyes hatalmat jelentő belügyministerségből visszahívták, és a csekélyebb súlyú külügyminiszeri posztot bízták rá. Mint kiderült – átmenetileg...

A Rajk Lászlóval kapcsolatosan megfogalmazott vádiratban hangsúlyos szerepet kapott a spanyolországi „trockista elhajlás” – illetve egy egészen hamis, hazug, torz leírás Rajk spanyol polgárháborús tevékenységéről. A vád szerint Rajk Spanyolországba már mint a Horthy rendőrség ügynöke ment, hogy ott a Rákosi-zászlóaljban bomlasztó tevékenységet fejtsen ki: „Rajk e provokációs és trockista működése Spanyolországban gyanút keltett. Vizsgálat indult ellene, minden funkció viselésétől eltiltották, majd kizárták a pártból. A spanyol szabadságharc veresége előtt Franciaországba szökött, ahol a saint-cyprieni, gursi, verneti internálótáborokban megismerkedett a külföldi kém szervezetek jugoszláv ügynökeivel.”

A vád szerint Rajkot a Franciaország-beli Vernetben a Gestapo egy őrnagya magyarországi „munkára” is beszervezte.

A háború után — folytatódik a vádirat — Rajk „megjátszotta a sokat üldözött, spanyol harcokban megedzett kommunista szerepét.” S magas párt- és kormánytisztviselésében is „folytatta régi tevékenységét”, a kémkedést az USA és Jugoszlávia számára. S közben trockistákat, provokátorokat, kémeket helyezett el magas pozíciókban, folytatódik a vádirat. Az itt felsorolt nevekből kitűnik, hogy ezek jórészt Rajkkal Spanyolországban együtt harcoló brigadisták voltak: *Marschall László*²⁵, *Mátyás László*²⁶, *Beck János*²⁷, *Ráth Károly*²⁸, *Kovács Ferenc*²⁹, *Kálcsics (Csatári) József*³⁰ – és „más régi kémbarátai”.³¹

²³ Révai József a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségének ideológiai ügyekért felelős titkára volt.

²⁴ Hódos Gy.: Kirakatpercek i. m. 60–61.

²⁵ Marschall László (1916–1949) 1935-től Franciaországban élt, a francia KP tagja. 1936–39 között a spanyol polgárháborúban tisztként harcolt, ezt követően részt vett a francia Ellenállásban. 1945-tért vissza Magyarországra, rendőrezredesként szolgált letartóztatásáig. A perben halálra ítélték.

²⁶ Mátyás (Katz) László 1928-tól Belgiumban élt, 1936–39 között a polgárháborúban hadnagyként a kiképző század parancsnokaként szolgált, később francia táborokban tartották fogva, majd az angol hadsereget segítő munkásszázadban volt. 1944-től a Szovjetunióba került, a Vörös Hadseregben harcolt főhadnagyként. Letartóztatásáig ezredes a Belügyminisztériumban.

²⁷ Beck János (1915–2001) vegyészmérnök, 1937-ben ment Spanyolországba, a Rákosi-zászlóalj 2. századába került, itt vették fel a pártba. A zászlóalj parancsnokának és Rajknak a tolmácsa. 1945 után Rajk mellett dolgozik, először a belügyminisztériumban, majd a külügyminisztérium politikai osztályát vezette letartóztatásáig. Fazekas (Fuchs) Jenőről (1902–1974) nem láttunk dossziét, de őt is elítélték 1950-ben. A polgárháborúban politikai tisztként harcolt.

²⁸ Lásd 12. számú jegyzetet.

A bíróság előtt Rajk, megértve a reménytelen helyzetet, és ismerve e koncepciók perек kínzásokat is alkalmazó mechanizmusát, „beismerte” e vádakát.

Beismerő vallomásában részletesen, konkrétan kitért azonban az egyik, spanyol vonatkozású vádpontra. A zászlóaljban tett első tette a bomlasztó tevékenység, mondja, „A másodiknak azzal tettem eleget, hogy 1938-ban, az ebrói harcok előtt, mint a Rákosi zászlóaljnak a párttitkára, mesterségesen napi-rendre tűztem Haas Lászlónak, aki a zászlóalj egyik tisztje volt, politikai fegyelmi ügyét, hogy ezzel politikai ellentéteket szítsak a zászlóaljban. Megjegyzem, hogy emellett a tevékenységem mellett a Rákosi-zászlóaljban trockista propagandát is kifejtettem. Ennek az lett a következménye, hogy amikor a pártvezetőség a Haas-ügyet tárgyalta, a zászlóalj kommunista tagjai leleplezték az én trockista magatartásomat. Lényegében tehát visszafelé sült el az egész dolog: engem a pártból kizártak.”³²

Rajk tehát tulajdonképpen megismételte a vádiratot, de egyben meg is személyesítette, Haasz László nevét megemlítve.

A perben látványos gyorsasággal hoztak ítéletet. Rajkot külügyminiszterként május 30-án tartóztatták le, s ugyanez év szeptember 24-én a budapesti Népbíróság már halálra ítélte. A Népbíróságok Országos Tanácsa október 14-én helyben hagyta e határozatot, s Rajkot másnap már kivégezték.³³

E sokszálú, monstre persorozatban 155 ítélet született. Ebből 97 személy lett elítélve, 50 személyt internáltak büntető-munkatáborba. A vizsgálat során meghalt egy személy, öngyilkos egy személy lett. Hat esetben az eljárást megszüntették.

A 98 ítéletről 15 személyt kivégeztek, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték 11 személyt, 15 év börtönbüntetést kapott 15 személy, 10 év feletti büntetésben részesült 10 fő, 5–10 év közötti büntetés 38-an kaptak, öt évnél kisebb büntetésben 9 személy részesült.³⁴

²⁹ Kovács Ferenc századparancsnok-helyettes volt a Rákosi-zászlóaljban. Letartóztatása előtt rendőrezredes. [A 29., 30., 31. jegyzet tördelési okok miatt átkerült erre az oldalra. – A.Á.]

³⁰ Csatári (Kálcsics) József (1909–1970) 1930-tól Belgiumban élt, az ottani munkásmozgalomban vett részt. 1936 októberétől harcolt Spanyolországban, kapitányi kinevezést kapott, a Rákosi-zászlóalj parancsnok-helyettese volt az ebrói csata idején. 1945 után határőr-alezredes.

³¹ A visszaemlékezésekben és a kihallgatási jegyzőkönyvekben szereplő további, Rajkhoz közelálló brigadista nevek: Cseresnyés Sándor, dr. Kálmán András, Cséby Lajos, Seres Géza, Tömpe András, Ádám György, Sebes Imre, Boros Miklós, Basch János, Martin György. Ezek mindegyikét elítélték a koncepciók perекben. Személyükről a későbbiekben írunk részletesebben. Dr. Kálmán András orvos, aki a polgárháborúban a Garibaldi zászlóaljhoz tartozott, a börtönben öngyilkos lett. Sebes Sándort, az MDP KV gazdaságpolitikai osztályának vezetőjét, ugyancsak spanyolos brigadistát többen is megvádolták a kihallgatások alatt, mint trockistát, de Rákosi bízott benne. *Baráth Magdolna*: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról. 1950-ből. In: *Betekintő 4.* (ÁBTL), 2008.

³² A vádiratot és a kihallgatások jegyzőkönyveit közli Rajk-per. Szerk. Paizs Gábor. 45–176. Az idézet a 86. oldalon.

³³ Katonai perек a kommunizmus időszakában 1945–1958. Szerk. Okváth Imre. Ebben Zinner Tibor tanulmánya szól a Rajk perről: Az egyik gyújtózsínór a Rajk–Brankov-ügyhöz (is) címmel. Adatok a 241. oldalon.

³⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL): „Rajk László és társai” ügy, III. kötet, IX/6/1, 49 számozott lappal. Az összesítő adatok a 3. oldalon.

Rajkkal együtt 17 spanyolos,³⁵ brigadista társát ítélték el. Hajdu Tibor szerint „A per során aránylag kevés spanyolost tartóztattak le (bár a vezető állást betöltők többségét kisebb funkciókba helyezték), és azokat is mellékperekben ítélték el – a nyilvános tárgyaláson közülük csak Cseresnyés szerepelt”.³⁶ Hajdu véleménye — „aránylag kevés” — csupán a 97 elítélt számához képest „kevés”. Súlyos ítéletek voltak ezek, és mindegyik személy Rajkhoz kapcsolódó brigadista volt.

Marschall Lászlót halálra ítélték, Kovács Ferenc 7 év, Ráth Károly 8 év, Csatári (Kálcsics) József 13 év, Cseresnyés Sándor 6 év, Cséby Lajos 8 év, dr. Kálmán András 15 év, Seres Géza 10 év letöltendő börtön- vagy fegyházbüntetést kapott. Beck Jánost 10 évi kényszermunkára, Mátyás (Katz) Lászlót 15 év kényszermunkára ítélték. Basch János, Tömpe András, Martin György ugyancsak börtönbüntetést kaptak. Mellettük, a Rajk-perhez kapcsolódva másik három brigadistát ítétek el: Fazekas (Fuchs) Jenőt, Szabó Ferencet és Boros Miklóst.

S az a több száz magyar brigadista,³⁷ aki nem került bele a perbe, 1959–60-ig meglehetősen erősen érezte a bizalmatlanságot és a kirekesztést.

Sokáig úgy tűnt, hogy a Rajk-per valódi okaira, az eljárás durva és kegyetlen vonásaira, az önkény tobzódására nem fog fény derülni.

Ám Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után, amikor a magyar kormány vezetője 1953-ban rövid időre Nagy Imre lett, a Rajk-perben felülvizsgálati eljárást rendelt el. E koncepciós per életben maradt tagjait, s hasonlóképpen Rajkot és a többi halálra ítéltet és kivégzettet 1954–1955-ben rehabilitálták.³⁸

Ám a kép nem lett világosabb. A Kádár-kormány ugyanis az 1956-os forradalom leverése után — mert Kádár maga is érintett volt a Rajk-per törvénytelen ségeiben — a per iratait megsemmisítette (1957–1961), hogy ne maradjanak írott dokumentumai az ügynek.³⁹

Az események későbbi értelmezése

A spanyol polgárháború és a spanyolos brigadisták ügye 1956 után ugyan megszűnt tiltott tabu-téma lenni, de az első könyv még meglehetősen erős poli-

³⁵ Györkei által közölt adat. Vö. *Györkei Imre: Legenda, valóság, tragédia. A nemzetközi brigádok történetéből.* Bp. 1986. 225.

³⁶ *Hajdu Tibor: A Rajk-per háttere és fázisai.* In: *Társadalmi Szemle* 11. 1992. 29.

³⁷ Györkei Jenő 1500-ra teszi a magyar brigadisták számát, közülük harcban elesett 256 fő, 155-en eltűntek, vagy fogságba estek, 50-en megsebesültek, 118-an pedig kórházban sebesülésükbe haltak bele. *Györkei Jenő: A spanyolországi Rajk-ügy.* In: *Múltunk* 4. (1996) 147.

³⁸ Ekkor derült ki az is, milyen méltatlan durvasággal történt Rajknak és társainak elföldelése. Az exhumálási jegyzőkönyv szerint (1956. szeptember 17.) holttestüket Budapeستől 25 km-re, egy földúton haladva egy erdő mélyén ásták el. *Zinner T.: A nagy politikai affér i. m. 254.*

³⁹ *Hajdu T.: A Rajk-per háttere i. m. 17–36.*

tikai kontroll alatt született. *A magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában* című nagy terjedelmű kötet 1959-ben jelent meg. Előszavát Dr. Münnich Ferenc írta, aki a polgárháborúban Flatter Ottó néven, őrnagyként több felelős katonai tisztséget is betöltött. A kötet visszaemlékezéseket közölt, s ebben az volt a feltűnő, hogy a Rajk-perben elítélt, majd rehabilitált néhány brigadista visszaemlékezései/írásai is helyet kaptak (Cséby Lajos, Marschall László, Ráth Károly). A kötetet a Magyar Partizánszövetség patronálta, s az MSZMP kiadója, a Kossuth Kiadó jelentette meg. A könyv fontos esemény volt, mert először adott képet a polgárháborúról és abban a magyarok szerepéről. Némiképpen azonban sematikus, idilli képet rajzolt a kétségtelenül hősiességű küzdelemről.⁴⁰

Az 1960-as évek második felétől azonban a túlélők visszaemlékezései elkezdtek a Rajk-ügy spanyol fejezetében eddig meglévő sűrű homályt oszlatni. Elsőként Csatári (Kálcsics) József visszaemlékezése tartalmaz Rajk spanyol tevékenységéről méltató sorokat. Csatári, aki századosként harcolt a Rákosi-zászlóaljban, az ebrói csata kapcsán ír Rajkról: „Ma is mélyen él emlékezetünkben Rajk személye, feltűnő szerénysége, feltűnő okossága s a hősök közt is kiemelkedő bátorsága és áldozatkészsége. A nehéz idők pokoli harcaiban: az extrémadurái áttörésnél, az aragóniai visszavonulásnál, az ebrói támadásnál mindig az elsők között volt. A Nemzetközi Brigád kivonása előtt, 1938. szeptember utolsó napjaiban nagyon súlyosan megsebesült. Bombaszilánk érte a vállát, hónapokig feküdt a kórházban. Január végén, amikor a fasiszta túlerő már Barcelonát fenyegette, Rajk — pedig sebei még mindig nem gyógyultak be — visszatért alakulatához, a magyar zászlóalj megmaradt részéhez. Ezt a csoportot már hónapokkal előbb leszerelték, s csak azért nem szállították el Spanyolországból, mert nem volt hová... Rajk László... csak a Brigád külön parancsára tért vissza az első vonalból.”⁴¹

A tárgyyszerűen helytálló, de mégis pátosszal teli megfogalmazás az első nyilvános tisztelgés Rajk emléke előtt, s jelzi a Rajkkal kapcsolatos történelemhamisítással szembeni elutasítást.

1977-ben két fontos könyv is jelent meg e témában. A hadtörténész Györkei Jenő hatalmas, spanyol és magyar levéltári kutatások eredményeit mutatta be a spanyol polgárháborúról s benne a magyarokról. Rajkról, aki Firtos László néven harcolt párttitkár-politikai biztosként, bajtársainak visszaemlékezései alapján Györkei igen pozitív képet fest, s részletesen ír Rajk ebrói napjairól és sebesüléséről.⁴²

Különösen fontosak Györkei információi a magyar század, majd a magyar zászlóalj megszervezéséről és parancsnokairól, tisztjeiről. Talán nem véletlenül, hiszen ama történet fő szereplői, mint például Cséby Lajos, aki spanyol ne-

⁴⁰ Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Szerk. Gyáros László. Bp. Kossuth Kiadó, 1959. E kötet második, átdolgozott kiadása 1987-ben jelent meg. Az új kiadás szerkesztője az a Kepes Imre, aki a Rajk-elleni Haas akcióban szerepet vállalt. A bevezető tanulmány Harsányi Iván munkája. 1956 előtt ugyan néhány könyv megjelent a polgárháborúról, de ezek egyfajta üdvtörténetként értékelhetők. Lásd például *Cseresnyés Sándor*: ...nemcsak a spanyol nép ügye. Bp. Dante Kiadó, 1948; és *Constancia de la Mora*: Vértő Spanyolország. Bp. 1953. című könyvei.

⁴¹ Csatári József: Brüsszeltől Budapestig. Bp. 1967. 68.

⁴² Györkei Jenő: Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban. Bp. 1977. 156., 194., 210.

vén Pedro Fernández kapitány, a Rákosi-zászlóalj első parancsnoka volt, Csátári (Kálcsics) József százados, aki politikai biztosa volt a századnak, Kovács Ferenc kapitány, századparancsnok-helyettes és mások is a Rajk-per áldozatai voltak, s ily módon kaptak a történeztől a valóságot leíró és egyben méltató, elismerő szavakat.

Érdekes és fontos jellegzetessége Györkei e könyvének, hogy a Rajk-per vádiratában központi helyet kapó Rajk-Haász konfliktus azonban nem kerül említésre, ahogy Gerő Ernő neve sem jelenik meg a könyv lapjain.

Ezt a tilalmat lépi át Gergely Imre *Magyarok a spanyol néppel (1936–1939)* című, ugyancsak 1977-ben megjelent könyve. Ebben önálló fejezetet kapott a Rajk-Haász konfliktus „A »csendes Ebro« a lármás intrika zajlásában” címmel.⁴³

Gergely a budapesti szociáldemokrata újság, a *Népszava* spanyolországi tudósítójaként volt a polgárháború idején Spanyolországban, s mint a leírásból kitűnik, az ebrói napokban a századdal lehetett.

A magyar zászlóalj a Segre és az Ebro folyók találkozásától némiképp délre, írja Gergely, Almatret község környékén helyezkedett el, az Ebro folyón túl Fayon (Faio) község házai látszottak. Itt látogatta meg a zászlóaljat a nemzetközi brigádok törzsének hadnagy rangú tisztje, Haász László, aki a törzsben a káderosztályon a magyar ügyek káderese volt. Nagyzó, nem egyenes jellemű ember, aki gyakran rágalmazta meg a vezető beosztású tisztet. Egy Moszkvában, a Komintern archívumában található rágalmazó levélben a magyar századhoz megérkező magyarokról írt különös, rosszindulatú jelentést – tudósít Gergely: „Megérkeztek a magyar elvtársak. Valamennyien derék harcosok, kivéve a pestieket. Ezek egytől egyig trockisták, a párt ellenségei. Különösen vonatkozik ez Rajkra, Wachtelre, Sebes Imrere és Zsinkóra”, idézi Haászt.⁴⁴

Ugyanerről beszélt felülvizsgálati vallomásában (1954) — bár más nevekre emlékezett — Cséby Lajos is, aki a zászlóalj parancsnoka volt: „1936-ban mentem Spanyolországba...1937 januárjában felvettem...egy nagyobb magyar egység megteremtését Rákosi zászlóalj néven, ahová a spanyolországi néphadseregben szétszórta harcoló magyar önkénteseket gyűjtjük össze.” Ennek első parancsnoka Cséby Lajos lett, aki elmondta: „1937 áprilisában az interbrigádok magyar káderese, Haász László meglátogatta a zászlóaljat... Hozzám, mint a zászlóalj parancsnokához nagyon sok panasz érkezett Haász ellen..., de ezeket elutasítottam... 1937 szeptemberében megérkezett Rajk. Sebes Sándor, Sebes Imre, Sebes György és Tömpe András társaságában. Haász felkeresett engem, és kijelentette, hogy értesítést kapott, hogy az érkezettek trockisták. A Káderosztály vezetőjéhez fordultam, hogy miért küldenek hozzám trockista gyanús elemeket... Közben puhatolózásom eredményeképpen Haásztól megkaptam az információt, hogy ő sikkasztás miatt inturist útlevéllal, a Párt tudta nélkül ment Moszkvába, ahol be akart furakodni a Komintern apparátusába. Haászt elutasították azzal, hogy ha jó kommunista, menjen Spanyolországba”.⁴⁵

⁴³ Gergely Imre: *Magyarok a spanyol néppel, 1936–1939*. Bp. 1977. 436–443.

⁴⁴ Uo. 438.

⁴⁵ ÁBTTL, V-142673/4 I/1-d, 40–41.

Fontos Gergelynek az ehhez az ügyhöz fűzött megjegyzése is: „Az ügyről a Barcelonában tartózkodó Gerő Ernő is tudott, akinek Haász László rendszeresen jelentést tett”.⁴⁶

E Gerő–Haász közötti kapcsolat meglétét igazolja egy orosz nyelvű, Moszkvában 1936. augusztus 21-én kelt feljegyzés, mely szerint Haász régi magyar kommunista kapcsolatokat keresett, s, felajánlotta szolgálatait a Pártnak „azzal a reménnyel, ha arra érdemesnek tartotok, idővel bevontok a mozgalmába, ezt az egyet kérem.” Ugyanitt egy kihallgatójának írja le, hogy „szívesen áll a rendelkezésükre.” Ismerősei közül, akiket itt keresett, egyebek mellett Gerő eredeti nevét (Singer) említette.⁴⁷

Gerő Ernő Barcelonában

Gergely Imre az első, aki arra utal, hogy Gerő Ernő, aki a Komintern megbízottja és az NKVD katalóniai főnöke volt, sztálini megbízásból a trockizmus elleni harcot immár a Szovjetunió határain túl is, Spanyolországra is kiterjesztette.

A spanyol történetírás Gerő ebbéli tetteiről egyre többet tud. Ennek hírhedt példája a katalán POUM — Partido Obrero de Unificación Marxista (Egyesült Marxista Munkáspárt) — elleni 1937-es hadjárat, és főtitkárának, Andreu Ninnek a meggyilkolása, amelyben Gerő Ernő aktív szerepet játszott. A POUM életben maradt vezetői között erős a vélekedés, hogy a Komintern egy moszkvai jellegű látványos pert akart kreálni az ismert kommunista vezető ellen, de Nin ellenállt,⁴⁸ ezért Alcalá de Henaresbe hurcolták és egy NKVD-lakásban meggyilkolták. Eltűnését pedig azzal magyarázták, hogy az egyébként a politikai államrendőrség (SIM) által letartóztatott Nint a Gestapo kiszabadította.

Andreu Nin kiemelkedő katalán kommunista vezető volt, aki a 20-as években hosszú ideig a Vörös Szakszervezeti Internacionálé (Profintern) alelnöke, majd rövid ideig Trockij személyi titkára volt, s jó kapcsolatai alakultak ki a legfőbb — később elítélt — szovjet vezetőkkel is. A spanyol polgárháború idején, bár voltak vitái Trockijjal,⁴⁹ nem volt hajlandó Trockij elítélésére, vádolta a sztálinizmust, erős bírálattal illette a szovjet tisztogatásokat. Pártja nem volt tagja a IV. Internacionálénak. Nin maga pedig ismert és jelentős vezető, a polgárháború idején igazságügyi tanácsosa volt a katalán kormánynak.⁵⁰

⁴⁶ Gergely I.: Magyarok i. m. 438.

⁴⁷ PIL, Tanúságtevők 4/D, 504309.

⁴⁸ Antonio Elorza y Marta Bizcarrondo: Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España. 1919–1939. Ed. Planeta, Barcelona. 1999. 380.

⁴⁹ Trockij például nem értett egyet azzal, hogy a POUM belépett Katalóniában a népfrentkormányba. Trockij maga a POUM-ot „óvatos, félmensevik” jelzővel illette. Isaac Deutscher: Trotsky. El profeta desterrado. Mexico, 1971. 352.

⁵⁰ Wilebaldo Solano: Andreu Nin y León Trotsky. Fundación Nin www.fundanin.org/solano10.htm. Lásd még Deutscher, I.: Trotsky i. m. 41–42. 155., 251. Magyarul lásd kötetben Stéphane Courtois és Jean-Louis Panné: Spanyolország az NKVD árnyékában. In: A kommunizmus fekete könyve, Bp. é.n. 341–361; és Harsányi Iván: Andreu Nin (1892–1937). In: A nemzetközi munkás-

A POUM az „1917-es eszmékhez” való visszatérést hirdette, s ennek alapján a polgárháború idején a spanyol *ferradalom* kibontakoztatását tartotta elsődlegesnek. Amikor 1937 májusában a POUM és az anarchista CNT, FAI, Juventudes Libertarias milicistái fegyveres zavargásokat robbantottak ki,⁵¹ hogy radikalizálják az eseményeket, Gerő Ernő a Komintern számára írott jelentésében ezt puccsnak, hatalom átvételi kísérletnek minősítette. Gerő elismerte, hogy a zavargásokban a meghatározó erőt az anarchisták jelentették, de a POUM veszélyességét hangsúlyozta, amely, úgymond, eszmei alapot adhatott az akcióhoz. Mindaddig Gerő a *trockizante* – „trockista-jellegű” minősítést adott a POUM-ról, e jelentésben azonban már trockistának minősítette, s megfogalmazta a vádat is: „ezek a csoportok a fasizmus ügynökeiként működnek...” A Komintern Elnökségének álláspontja Gerő jelentése alapján az lett, hogy minden eszközzel likvidálni kell a trockistákat – azaz a POUM vezetőit és tagjait, mert ellenforradalmárok és Gestapo ügynökei. A napi propagandában elkezdődött ilyen értelmű lejáratusuk. Ennek a határozatnak az alapján a POUM tagjainak „teljes és végleges” likvidálása kezdődött el Katalóniában.⁵² Kétségkívül, a sztálinista vonal szerint a POUM, erős szakszervezeti befolyása és eszmei-ideológiai felkészültsége miatt nagy vonzással bírt a baloldalon. Talán erre utalhat, hogy például a német Willy Brandt⁵³ és Orwell is a POUM milíciában harcolt. A Komintern számára a POUM vált a legveszélyesebb „trockista” szervezetté.

A „trockizmus” vádjáról a polgárháború idején az akkor még kommunista, katalán író, Jorge Semprun írt igen plasztikusan: „Egyébként is, ez a Trockij kétes figura, valljuk be. Seholy nincs jó sajtója... Ha kompromittálni akarnak valakit, elég azzal gyanúsítani, hogy trockista, vagy trockizmusra hajló, vagy van valamilyen trockista színezete. Ennyi elég is, kár többet mondani: a jelző helyettesíti a fogalmat, nem kell meghatározás után kutatni...”⁵⁴

A „trockizmus” halálos váddá vált spanyol földön. Ennek a trockista-ellenes tisztogatásnak pedig a fő szervezője Katalóniában Gerő Ernő volt.

Gerő Ernő spanyolországi megítélése azonban meglehetősen markáns ketősséget mutat. Santiago Carrillo, az SKP volt főtitkára *Memorias* című emlékiratában nagy szimpátiával, személyes ismerősként ír Gerő Ernőről („Geroe, el Húngaro”): „Velem való kapcsolatában mint jóindulatú, megértő, türelmes, egyáltalán nem autoriter embert ismertem meg, aki sosem akarta az utolsó szót ki-

mozgalom történetéből. Évkönyv, 1992. Bp. 1993. 347–353; *Uő*: A polgárháborús Spanyolországba irányuló korai szovjet fegyverszállítások és a magyar diplomácia. In: Harsányi Iván: A félperiferiától a centrum felé. Pécs. 2011., különösen a 104–105 oldalak.

⁵¹ Julian Gorkin, volt POUM-ista vezető szerint az NKVD Gerő vezetésével provokálta ki a zavargásokat. *Julián Gorkin: Los asesinos de Trotski*. Fundación Andreu Nin. A fejezet *Julián Gorkin Contra el estalinismo* című könyvéből került az internetre.

⁵² Elorza, A. – Bizcarrondo, M.: Queridos camaradas i. m. 343–383. „Comunismo frente a trotskismo” c. fejezet, *Harsányi Iván: Terror és megtorlás a spanyol polgárháborúban*. In: Gulag. A szovjet táborrendszer története. Szerk. Krausz Tamás. Pannonica, Bp. 2001. 124–135.

⁵³ La república asediada. Hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil. Szerk. Paul Preston. Barcelona, 1999. 422.

⁵⁴ *Semprun* i. m. 205.

mondani... Gerő nagyon művelt embernek tűnt, szerény, fáradhatatlan munkás, akiről úgy látszott, sosem alszik...⁵⁵

Ezzel szemben a spanyol és katalán történetírás egyértelműen negatív képet rajzol róla. Julián Gorkin visszaemlékezésében például a következőket írja róla: „Gerő sosem volt a nyilvánosság embere, hanem a titkosszolgálat személyisége, a titkos, illegális szervezet specialistája és ilyen tevékenységek jellemezték pályáját... Kevés katalán kommunista volt, aki ismerte igazi személyiségét és fontosságát... Hideg és fürkésző tekintetétől mindenki megremegett...⁵⁶

Neve ugyanis nemcsak a Komintern Spanyolországba küldött egyik képviselőjeként (Georgi Dimitrov, André Marty, Victor Codovilla, Palmiro Togliatti mellett) jelenik meg, mint Santiago Carrillónál, de az NKVD katalóniai főnökeként is, aki nemcsak a POUM elleni hajszát szervezte, de egyike volt azoknak, akik a „trockizmus” elleni sztálini tisztogatások terrorját kiterjesztették a nemzetközi brigádokra is.⁵⁷

José Javier Esparza egy Vörös Sándor nevű magyar brigadista visszaemlékezését idézi ezzel kapcsolatban: „A Kreml vezetői, bár bennünket elláttak hadianyaggal, csak a terrorban hittek. Tisztek és katonák könyörtelen végrehajtói voltak parancsaiknak. Az áldozataik száma különösen magas volt a lengyelek, szlávok, németek és magyarok között.”⁵⁸

Ennek egyik fejezete a Rajk és önkéntes társai elleni ellenséges kampány volt, s ebben a magyar Gerő Ernő, bár rejtett, és kevéssé dokumentálható, de döntő szerepet töltött be. Carrillo leírása teszi érthetővé tulajdonképpen Gerő magatartásának kettősségét: a nyilvános megnyilatkozásaiban kiegyensúlyozott és szimpatikus, olykor empatikusnak tűnő Gerő Ernő NKVD főnök-ügynökként rideg és számító, könyörtelen, de az árnyékban, a nyilvánosság elől rejtetten tevékenykedő vezető.⁵⁹ Gerő főhadiszállása Barcelonában a gyönyörű Gaudí-palotában, a Casa Milában (*La Pedrera*) volt, amelynek alagsora titkos NKVD-börtönt is rejtett.

Cesar Alcalá *Los checas de Barcelona* (Csekák Barcelonában) című könyvében külön fejezetet szentelt Gerő Ernőnek.⁶⁰ A checa szó (ejtsd *cseka*) utalás a szovjet államrendőrségre, s ezzel a szóval illették a spanyol köztársasági milí-

⁵⁵ *Santiago Carrillo: Memorias. Barcelona. 2008. 322.*

⁵⁶ *Gorkin, J.: Los asesinos i. m. oldalszám nélkül.*

⁵⁷ Gorkin meglehetősen hitelesen ír arról, hogy Trockij későbbi gyilkosa, Ramon Mercader és annak édesanyja, Caridad Mercader, mindketten katalán kommunisták, meglehetősen közeli barátságban voltak Gerővel. Trockij leendő gyilkosának kiválasztásában tehát, mondja Gorkin, Gerőnek döntő szerepe lehetett. *Gorkin, J.: Los asesinos i. m. oldalszám nélkül.*

⁵⁸ Az angol munkáspárti delegáció Barcelonában a Cárcel Modelo de Barcelonában 500 „fasiszta” fogoly mellett 500 antifasiszta foglyot talált. Többsége külföldi önkéntes volt. A trockizmus elleni küzdelem tehát elérte a nemzetközi brigádokat is. *José Javier Esparza: El terror rojo en España. Epílogo: el terror blanco. Madrid. 2007. 303–304. A könyvről ismertetést a Klió 4. száma (2011) 100–106. oldalán adtam.*

⁵⁹ A spanyol–katalán történetírás úgy tudja, hogy Gerő vádjai miatt hívták vissza a szovjet főkonzult, Antonov-Ofsejenkót, aki az első, Leninhez kapcsolódó bolsevik vezetőkhöz tartozott és jó barátságban volt Andreu Nimel. Moszkvában halálra ítélték. *Preston, P.: La república asediada i. m. 529.*

⁶⁰ Érdeemes azonban megemlíteni, hogy Alcalá tájékozottsága meglehetősen felületes. Gerő életrajzát bemutatva arról ír, hogy 1945 után Gerő Jugoszláviában volt miniszter, és a pártban Tito jobbkeze volt. *Cesar Alcalá: Los checas de Barcelona. Barcelona, 2005. 62.*

ciák és pártok titkos- és magánbörtöneit. Alcalá szerint csak Barcelonában 39 ilyen börtön működött: 23 az anarchisták, 16 az NKVD/SIM⁶¹ ellenőrzése alatt. Az áldozatok száma meghaladta a 8000-t, ebből 5300 feletti volt a jobboldali és egyháziak száma, de a baloldaliak száma is csaknem 3000 volt.⁶² Tudni kell azonban, hogy ilyen magán pártbörtönöket mindegyik baloldali milícia (anarchisták, szocialisták, POUM, SKP) fenntartott, s nemcsak a jobboldali, fasiszta, de a baloldali ellenfelekkel való leszámolásra is használták.⁶³

A történeti irodalom mára már egyértelműen feltárta, hogy a köztársasági táboron belül is folyt egy különösen véres „polgárháború”. A konfliktus fő kérdése az volt: forradalom vagy háború. Az anarchisták, a szocialisták radikálisai, a POUM a forradalomra tették a hangsúlyt, míg a kommunisták és a szocialisták egy része a Franco elleni háború elsődlegességét képviselte, a forradalmi lépéseket a győzelem utánra ígérve.⁶⁴ A Komintern álláspontja is ez volt, így próbálva a demokratikus országok, főképpen Anglia és Franciaország támogatását elnyerni. Gerő, Komintern képviselőként ezt az álláspontot és a népfront pártjainak egységét képviselte maga is. Ám ezt a Franco elleni sikeres harchoz szükséges egységet a Komintern és az NKVD — a spanyol kommunisták és szocialisták egyetértésével vagy elnézésével — terrorral, a baloldali radikálisok likvidálásával igyekezett létrehozni,⁶⁵ nemzetközi szintésre kiterjesztve a sztálini gyanakvást és a tisztogatás módszereit, ellenséget látva mindenkiben, aki nem a szovjet álláspontot képviselte.

A Rajk László és társai elleni spanyolországi politikai kampányt ebben az általános keretben kell elhelyeznünk.

A Rajk elleni vád Albacetében (1938)

Haász László és Gerő Ernő kapcsolata régi, az 1920-as évek elejének bécsi gyökereire nyúlik vissza, tájékoztat Györkei,⁶⁶ aki szerint nyilvánvaló, hogy Haász Gerő megbízásából cselekedett, s fő megbízásaként „keresett” „trockistákat” a nemzetközi brigád magyar zászlóaljában.

Rajk és néhány társa immár a Gerő irányította „trockizmus” elleni küzdelem célkeresztjébe került. E vád jó alkalom volt Haász számára, hogy Rajkot, aki meglehetősen sokszor ütközött vele önkényeskedése, intrikái és emberi al-

⁶¹ Servicio de Investigación Militar (SIM) a kommunista/NKVD irányítás alatt működő spanyol katonai rendőrség.

⁶² Összefoglaló recenzió Cesar Alcalá könyvéről. www.archimadrid.es/actbibliografica/2005/07/00_paginas/31.htm

⁶³ Magyarul Vörös terror a Spanyolországban címmel a Klió 2012/2. számában közöltem ismertetést Esparza idézett munkájáról, amely erről külön fejezetben ír. Titkos csekák nagy számban voltak Madridban és Valenciában, de mint Nin halála mutatta, Alcalá de Henaresben is. *Antoni Beevor: La guerra civil española*, Madrid. 2005. 704. Beevor Madridban közel 250 csekát említ.

⁶⁴ Lásd *Esparza, J. J.: El terror rojo* i. m. 43–167. Lásd még *Polgárháború a spanyol háttérországban* című recenziómat. *Klió*, 2012: 1. sz. 102–110.

⁶⁵ *Anderle Ádám: Miért szenvedett vereséget a köztársaság?*, Egyenlítő, 2011. szeptember, 10–14 *José Javier Esparza: El terror rojo en España*. Madrid. 2007. 2. kiadás. Lásd még *Anderle Ádám: Polgárháború a spanyol háttérországban*. In: *Klió*, 2012: 1. sz. 102–110.

⁶⁶ *Györkei J.: A spanyolországi* i. m. 148.

jasságai miatt,⁶⁷ ezzel az akkor életveszélyes váddal illesse. Haász ez időben már hadnagyként⁶⁸ a magyar zászlóaljnál volt. Rajkot sokfajta módon, feljelenítő levelekkel és rágalmazással igyekezett lejáratni.

Ennek a folyamatnak központi történése az 1938. július közepére összehívott párt-nagyaktíva vitája, ahol Kepes Imre kapitány és Boros Miklós hadnagy⁶⁹ aláírásukkal támogatták Haász írásos előterjesztését, amely Rajkot trockizmussal vádolta. Rajk visszautasította az őt és társait érintő vádakat, de a brigád pártbizottságának lengyel küldötte, azzal, hogy ez magyar ügy, berekesztette a vitát, s a vitában részt vevőket, meghagyva párttagságukat, felfüggesztette tisztségeikből. Ettől kezdve Rajk őrmesterként harcolt tovább.⁷⁰

Györkei Jenő 1986-ban megjelent könyvében már ezeket az eseményeket és konfliktusokat is említi, megállapítva: „A bizalmatlanság légköre, az ellenségeskedés, a tisztességes kommunisták ellen trockizmus vádjával indított hajszá beárnyékolta a bázis életét”.⁷¹

A Rajk és Haász László kapcsolatával összefüggő események legközelebbi és leghitelesebb krónikása Fodor/Berger Zoltán⁷² volt. Ő az 1920-as évektől ismerte Haász Lászlót, mert annak testvére, Haász István közeli barátja volt. Tőle tudjuk, hogy Haász László az 1920-as évek elején a magyar kommunista mozgalomban egy rövid ideig részt vett, ekkor születtek a később befolyásos kommunistákkal (Gerő Ernő, Tarr Imre) való kapcsolatai is. Később eltávolodott a kommunistáktól, vállalkozásokba kezdett (például gombgyárat alapított), de sikkasztás miatt 1936-ban el kellett tűnnie Magyarországról.⁷³ Fodor úgy tudja, hogy Moszkvába feleségével ment, hogy Gerő Ernő támogatását kérje. Ám Gerő ekkor már Spanyolországban volt, így Haász utána utazott. Párizsban megszerezte régi elvtársa, Tarr Imre⁷⁴ ajánló levelét, ezért Haászt bizalommal fogadták – s valószínűleg Gerő közbenjárására az albacetei brigádtörzsben

⁶⁷ *Gergely I.*: Magyarok i. m. 440.

⁶⁸ Az, hogy Haász, katonai tapasztalatok nélkül, ilyen gyorsan magas katonai rangot és bizalmi beosztást kapott Spanyolországba érkezésekor, „magas” pártfogóra – vélhetően Gerőre – utalhat.

⁶⁹ Kepes Imre (1908–1986) 1930-tól vett részt a kommunista mozgalomban, 1936–1939 között a spanyol polgárháborúban harcolt. 1940–1946 között Mexikóban élt. Az 1960-as évektől diplomáciai szolgálatban dolgozott. Boros Miklós (1906–1976) a Seres nevet használta. 1936-tól harcolt Spanyolországban. A világháború után a magyar honvédség katonapolitikai osztályán dolgozott, 1949-ben koholt vádak alapján elítélték. 1954-ben rehabilitálták.

⁷⁰ Uo. 441–442.

⁷¹ *Györkei J.*: Legenda, valóság i. m. 61.

⁷² Ez írói álnév. Rendes neve, amellyel a Kominternben is dolgozott, Berger Zoltán volt. Tanulmányunkban azonban fenntartjuk az írói álnevét. A továbbiakban a főszövegben Fodor/Berger változatban említjük, ahol könyvére utalunk, ott a Fodor nevet hagyjuk meg.

⁷³ A Politikatörténeti Intézet levéltárában őrzött Haász levelek, önéletrajzok némiképpen részletesebbé teszik a képet. Az 1903-ban született Haász László 1919-ben a KMP tagja lesz. Igen aktív illegális tevékenységet folytat (illegális neve: „Fényes”) a Tanácsköztársaság bukása után is, 1922-ben Bécsben egy agitátorképző iskolában ismerkedik meg Gerő Ernővel (Singer), akivel együtt tevékenykedik itthon, s együtt is buknak le. Haász 3,5 hónapot ül börtönben, kiszabadulása után azonban eltávolodott a kommunista párttól – ezt később, Moszkvában írott önéletrajzában azzal magyarázta, hogy állandóan megfigyelte a rendőrség. A sikkasztás tényét is elismeri Haász, s ezért meggy menekülésszerűen Moszkvába 1936. augusztus 19-én.

⁷⁴ Tarr Imre (1900–1937) a Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadseregben harcolt, majd kommunistaként illegális tevékenység miatt emigrálnia kellett Magyarországról. 1924–1936 novembere

lett az érkező magyarok „káderese”.⁷⁵ Innen került később a magyar zászlóaljhoz. Haász itt, Albacetében kéri felvételét a SKP-ba, a *Biografía de militantes*, a jelentkezéshez szükséges, igen részletes kérdőív aláírási dátuma 1938. március 23. Ebben úgy állítja be magát, mintha 1919 óta folyamatosan tagja lett volna a KMP-nek, és 1931 óta Kun Bélával és embereivel került volna konfliktusba azok szektarizmusa és „terrorizmusa” miatt. Egyszóval, nem írt igazat önéletrajzában.

A vele kapcsolatban állók közül, akik információkat adhatnak róla, Haász László Kepes Imre, Szabó Ferenc⁷⁶ és Pedro Fernández nevét említi, de ugyanitt, egy még februárban írott német nyelvű levelében Kepes és Pedro Fernández mellett „Comarada Pedro” (=Gerő) nevét is megemlíti.⁷⁷

A közben Spanyolországba érkezett, s a brigádtörzsnél jelentkezett, majd a magyar zászlóaljhoz beosztott Fodor/Berger Zoltán és a vele együtt érkező Haász István⁷⁸ döbbenetesen konstatálták, hogy a számukra már rossz hírű, megbízhatatlan, kalandor figura, Haász László milyen befolyásos személy, s azt is, hogy hatalmas károkat és megosztottságot okoz azzal, hogy a „trockista” jelzőt aggatja a neki nem tetsző személyek lejáratására.

Haász István hamarosan meghalt egy ütközetben. Fodor/Berger viszont tanúja volt a Haász vádjait megtárgyaló pártgyűlésnek és Rajk valamint a többség Rajk melletti kiállásának. Visszaemlékezésében részletesen leírja az ülésen történeteket.

Fodor/Berger memoárjának jelentőségét és hitelét az adja, hogy a polgárháború után, amikor Moszkvába ment, itt a Komintern központban kapott megbízást. Mint írja „két és fél év múlva nekem jutott az a feladat Moszkvában, hogy a spanyol anyagoknak a Komintern archívumában történt rendezése során az ügyet lezárjam. Javaslatomra a megrágalmazott elvtársak [Rajk László, Wachtel Andor, Sebes Imre, Zsinkó Vilmos – AA] visszakapták becsületüket.”⁷⁹

Fodor/Berger Gerő kezdeményezésére a francia André Marty, a Komintern VB egyik titkára kérte fel 1940-ben, hogy dolgozza fel a spanyolországi magyar önkéntesek káderanyagát. Fodor a Komintern-archívum akkori vezetőjének, Eduardo D’Onofrio segítségével látott munkához. Fodor/Berger ezt írja ezzel kapcsolatban: „A legnagyobb iratcsomó a már említett Rajk-Haas-acta volt. Mellékelve voltak a francia és a spanyol párthoz címzett Haas-féle rágalmazó beadványok és levelek, s ott volt Rajk beadványa, amelyben okosan, tárgyilagosan, részletesen leírja az egész dolgot a párt számára. Az iratokból is ki-

között Franciaországban vett részt a kommunista mozgalomban. 1936 novemberétől a spanyol polgárháború önkéntese, 1937-ben a magyar zászlóalj politikai biztosa, a huescai harcokban esett el június 12-én.

⁷⁵ Györkei J.: A spanyolországi i. m. 149.

⁷⁶ Szabó Ferenc a Francia Kommunista Párt magyar csoportjának a vezetője. Haással szoros kapcsolatban állt. 1945 után hazatért, de az ÁVH internálta. A táborban halt meg.

⁷⁷ PIL, 504309 számú dosszié.

⁷⁸ Haász István (1915–1938) aki öccse Haász Lászlónak, Keresztes néven vett részt a polgárháborúban, az ebrói harcokban esett el 1938 augusztusában.

⁷⁹ Fodor Zoltán: A Pireneusoktól a Kárpátokig. Bp. 1982, 88–91., 94–97., 112–114. Idézet a 114. oldalon.

derült, hogy a fronthelyzet miatt Spanyolországban már nem tudták lezárni az ügyet, így rám hárult a feladat, hogy az iratok áttanulmányozása után a megrágalmazott elvtársaknak — bár egyelőre csak papíron — igazságot szolgáltatassak.”⁸⁰

A nyolc és féloldalas jelentés Rajkra vonatkozó konklúzióját Fodor szó szerint idézi: „Rajk László Spanyolországban trockista gyanú miatt fel volt függesztve. Az ügy tisztázódott. A Párt kádere. Magasabb funkcióba állítható”.

A jelentésen Berger mellett a Komintern-archívum vezetőjének („Edo”) aláírása is látható.⁸¹

Fodor/Berger utalásai adhattak ösztönzést e kérdés kutatására a moszkvai Komintern-levéltárban Györkei Jenő hadtörténésznek, aki már a korábbi években is elkötelezett kutatója volt a spanyol polgárháború magyar önkéntesei történetének. Györkei, mint írja, 1989-ben találta meg a Fodor/Berger által említett Rajk levelet,⁸² s 1996-ban tette közzé a teljes szöveget.⁸³

Györkei e fontos forrás közléséhez írott bevezetőjében a Gerő Ernő és Haász László közötti kapcsolat bizonyítását végzi el, részletesen bemutatva a családi-baráti mozzanatokat még az 1920-as évekből. E kapcsolat spanyolországi jellemzésére Györkei Jenő idézi Haász László nevelt fiának, Haas P. (Polacsek) Imrének Franciaországból 1989-ben hozzá írott levelét is, aki ezt írja: „Haast Gerő küldte Spanyolországba, ahol mindvégig Gerő jobb keze volt... Haas László, amit tett, a kommunista párt parancsára és Gerő utasítására tette. A pártért, hittel és igaza tudatában, meggyőződésből... Gerő egy levélben parancsot ad Haasnak, s egyben megdorgálja, hogy a magyar szekció még nem leplezett le senkit: Így leplezték le Rajk trockista mivoltát.”⁸⁴

Györkei kommentár nélkül elfogadja Haas P. Imre levelének információit, ám Fodor/ Berger és más spanyolok leírásából, mint látjuk, nem a meggyőződéséért harcoló Haász László tűnik elő. Nehezen hihető az is, hogy a fiú olvashatott olyan Gerő levelet, amelyben a trockizmus elleni harcra biztatja.

Mindenesetre Györkei tanulmánya fontos, mert jelzi, hogy Gerő Ernő szerepe őt is foglalkoztatta a spanyolországi Rajk-ügyben.

A Haász László által írt, és Kepes Imre kapitány, valamint Boros Miklós hadnagy aláírásával is támogatott Rajk-ellenes „deklarációt” a Rajk, mint párttitkár által összehívott pártgyűlésen ismertették. A „vádban” Rajk családja „*erdélyi úri családdá*” vált – miközben Rajk apja valójában csizmadia-mester volt. A feljegyzés („deklaráció”) Rajk feleségéről is „kiderítette”, hogy trockista csoportokhoz kapcsolódik (felesége bátyja, Schillinger László Moszkvában a tisztogatások áldozata lett.)⁸⁵

⁸⁰ Uo. 148.

⁸¹ Uo. 148., 256.

⁸² A levél 1938. július 10-i dátumot visel. Györkei a magyar nyelvű levél mellett ennek spanyol változatát is megkapta mikrofilmen. (Ez utóbbit Beck János fordította). A címzett a PCE Központi Bizottsága, és nyilvánvalóan válasz Haászék feljelentő levelére született – egy pártvizsgálat tárgyásként lefolytatását igényelve.

⁸³ Györkei J.: A spanyolországi i. m. 147–179. Maga a Rajk-levél teljes szövege a 150–176. oldalakon olvasható.

⁸⁴ Uo. 149.

⁸⁵ Györkei J.: A spanyolországi, i. m. 166.

Rajk „trockistákkal” vette magát körül, írják – és ide sorolták Rajk közeli harcostársait is: Sebes Imrét, Zsinkó Vilmost.

Azonkívül Rajk „kunista”⁸⁶ magyar frakciós pártsejtet szervezett az zászlóaljban, és elszabotálta a népfrontpolitikát, írják, valamint csendőri módszereket alkalmazott párttitkárként, s tisztellenes hangulatot gerjesztett. Mindezeket túl Rajk karrierista is, hangzott a vád.

Rajk László tisztában volt e vádak életveszélyes jellegével. Ezért kezdi a SKP KB-nak írott levelét a következőképpen: „Kedves Elvtársak! Itt fekszenek előttem egy furcsa írásmű jegyzetei: egy »deklaráció« Haas hadnagy, a II. század szakaszparancsnoka, Kepes kapitány, a II. század szakaszparancsnoka, és Boros hadnagy, a III. század századparancsnoka közös szerkesztésében. Egy »deklaráció«, mely a vádiratom. Megtudom belőle azt, hogy egy súlyos, a köztársaság életére törő összeesküvés gyanúja alatt állok, legalább is a megnevezett »elvtársak« részéről. Megtudom belőle azt, hogy február óta a zászlóaljunk egész pártszervezetét a trockizmus, az ötödik columna, vagy röviden szólva, a fasizmus szolgálatába állítottam. Hogy Trockij, Buharin, Zinovjev, Kamenyev, Kun, stb. ravaszságával, vagy éppen mindezek ravaszságát és aljasságát magamban egyesítve — szemfényvesztéssel, brutális — terrorisztikus fellépéssel, a kritika elnyomásával, szabotázzsal a népfront politikai vonalán, pártszervezetünknek trockista elemekkel való megspékelésével, stb., stb. (ki győzné végrehajtani) február óta aláaknáztam máris zászlóaljunkat katonailag, politikailag és morálisan egyaránt.”

Rajk látja azt is: „vádjaikkal... szemrebbenés nélkül odadobnának egy halálos ítélet, kivégzés elé... Legkönnyebb ma valakit, magyarországi elvtársat, kunista gyanúval illetni. Pártunk olyan mély, megrázó krízisen ment keresztül és talán még ma is annyira tisztázatlanok az egyes személyi ügyek, hogy aki zavarosban akar halászni, bőven van rá lehetősége. Ezt a halászcímű kísérletet hajtott végre rajtam Haas László. Tudta, ha csak egy kicsit is sikerül ellenem felkelteni a kunista gyanút, nyugodtan fokozhatja a vádjait Zinovjev, Kamenyev, Trockij, az V. kolumna és az egész fasizmus ügynökségéig.”

Rajk levelében részletesen válaszol a „deklaráció” minden konkrét vádjára. Ezek legtöbbje a zászlóaljban harcoló önkéntesekkel volt kapcsolatos, s mindegyik esetben azt tapasztalhatjuk, hogy Rajk Haasz rágalmaival („trockista”) védte meg őket, s úgy tűnik a levélből, hogy Haasszal állandó ütközései ilyen jellegűek voltak.

Rajk levelében vissza-visszatér az az információ, hogy a később támadás alapjául szolgáló személyi ügyekben Rajk mindig másokkal és sokszor Gerő Ernő tudtával és egyetértésével döntött, hiszen, írja „az általános átigazolások [tudniillik az SKP-ba való átigazolások, – AÁ] *Pedro és Haas elvtársak vezetésével folytak*”, de fontosnak tartja Rajk hozzátenni azt is, hogy ezek a tárgyalások Haasz lakásán, Albacetében zajlottak. És éppen a Sebes Imrét érintő trockista váddal kapcsolatosan tartja fontosnak Rajk ismét megemlíteni Gerő Ernő szerepét: „Pedro elvtársnak [tudniillik Gerőnek, – AÁ] is, mint magyar pártfelelős

⁸⁶ Kun Bélát, a magyar KP vezetőjét „trockista” váddal Moszkvában ekkor (1938) már letartóztatták, s ez év augusztusában valószínűleg már nem is élt. A „kunista” jelző tehát valóban életveszélyes vád volt, és egyet jelentett a „trockizmussal”.

elvtársnak az álláspontja az volt, hogy mindezek a vádak igazságtalanok... „Sebes párttitkár maradt Haas és Pedro elvtársak saját elhatározásától.” És, folytatja Rajk, „Nyugodtan állok tehát a párt ítélőszéke előtt,...mert [az átigazolásokat, – AA] előttem minden gyanútól mentes, komoly, feltétlen becsületes elvtárs benyomását keltő Pedro elvtárs intézte...”

Fel kell figyelni erre az erős feltételeltséget jelentő megfogalmazásra — „benyomását keltő” —, ahogy arra is, hogy Rajk Gerő Ernő szerepét e történetekben hangsúlyosnak említi. E fenti megfogalmazás tehát arra utalhat, hogy Rajk sejti, Haász tettei mögött Gerő Ernőt kell feltételezni. Gerő magatartásának kettősségét, tetteinek álságos voltát — amire Santiago Carrillo jellemzése kapcsán utaltunk — Rajk valószínűleg érzékelhette. Am Rajk írása óvatosságot is mutat, mert vélhetően tisztában volt/lehetett Gerő Ernő hatalmas befolyásával. Mindenesetre az biztos, hogy, Haász Gerő Ernő egyetértése nélkül e Rajk-ellenes vádsorozatot nem merte volna megfogalmazni. Amikor tehát Rajk Haászról szólva „nem egyenes és becsületes munkáról” ír, ezt Gerő Ernőre is érthette. Erre utalhat a „becsületes elvtárs benyomását keltő” kétértelmű megfogalmazás.

Rajk, levelének végén leszögezi: „Vádolni akarom a saját vádirattal vádlóimat”. De megjegyzi: „Talán feltűnt nektek, hogy mindenben Haas Lászlót tettem meg főbűnösnek, s alig beszéltem a másik kettőről... E két ember áldozatul esett egy ördögi raffinériának...Haas őket használta ki, hogy végrehajthassa műveletét.” És hozzáteszi: „az egész deklaráció Haas kézírása...”⁸⁷

Rajk egy leveléhez írott függelékben még megjegyzi: a „deklaráció” szövegét a levél megírásáig sem kapta kézbe, ezért csak saját jegyzeteit használhatta.

Ám, hogy nemcsak Rajk levele, de a Haász-féle „deklaráció” is megérkezett az SKP KB-hoz, jelzi az ugyancsak Györkei tanulmányában közölt másik, Komintern-levéltárban talált dokumentum, amely az SKP KB fegyelmi bizottságának — vélhetően ennek kérésére — érkezett a XIII. nemzetközi brigád pártbizottságától. Ebben Haász Lászlóról küldtek jellemzést: „Haas László — magyar — 41 éves, rossz magaviseletű. Ez az elvtárs, aki felfüggesztett tagja a pártunknak, mint fhdngy, nagyon gyáván, minimális tudással, rosszul látta el feladatát. Működését a tudatos, káros kádermunka, a politikai szélhámosság jellemzi. Hiú, öntelt, jellemtelen, mindenre képes karrierista. 1936. XI. hótól 1938. VII. hóig a magyar káderszolgálat vezetője volt. Személyes viselkedése tömegundort vont maga után. Az elvtársak általános véleménye róla: Minden tekintetben a munkásmozgalmat illetően káros és veszélyes: – veszélyesen nagy tehetséggel rendelkezik, – ellenség, – deklasszált, aki ellen könyörtelenül harcolni kell és sürgősen leleplezni.

Aláírás:

*Kronovitz, Gerenitz, Sebes Sándor*⁸⁸

A XIII. nemzetközi brigád pártbizottsága tehát Rajk mellé állt.

⁸⁷ Az idézeteket lásd *Györkei J.*: A spanyolországi, i. m. 150–176. oldalakon.

⁸⁸ Uo. 177–178. Kronovitz Mátyás (1909–1938). Rajk után ő lett a zászlóalj párttitkára. 1938-ban tifuszban halt meg. Gerenicz Lajos 1899–?). A polgárháború után Franciaországban maradt. Sebes Sándorra lásd a 17. számú lábjegyzetet.

Az 1949-ben „Rajk és társai” indított koncepciós perekkel kapcsolatos történeti irodalomban Gerő Ernő neve nem hangzott el. Maga Gerő 1962-ben az MSZMP PB tagjának, az ideológiai titkár funkciót betöltő Aczél Györgynek elmondta, hogy szerinte a Rajk-ügy indítására „Farkastól és Rákositól jöhetett az első kezdeményezés”.⁸⁹ Ez hihetőnek tűnt, s Gerő neve semmilyen vonatkozásban nem kapcsolódott össze a perrel. Csak az egyik ÁVH-s kihallgató tisztt, Farkas Vladimir⁹⁰ visszaemlékezésében (1990) fogalmazódott meg (először) az a gyanú, hogy Gerőnek, sőt feleségének is lehetett köze a per elindításához: „Csak a nyolcvanas években kerültem olyan információk birtokába, amelyek... arra utalnak, hogy a volt spanyolok nagyszámú letartóztatása, valamint a trockista vád kezdeti előtérbe kerülése mögött Gerő Ernő és felesége, Fazekas Erzsébet (a spanyolországi önkéntesek káderesének) ottani tevékenysége húzódik meg.”⁹¹

Ezt a véleményt erősítheti az a tény is, hogy a Gerő Ernő felesége, Fazekas Erzsébet a köztársasági kémelhárításban és a belső káderellenőrzésben, mint a Katalán Egyesült Szocialista Párt (PSUC)⁹² megbízottja töltött be irányító funkciót. A belső elhárítás három tagú legfőbb bizottságának, mint későbbi jelentéséből kitűnik, Gerőné az elnöke volt.⁹³ Személye esetünkben azért fontos, mert Haász csak tőle kaphatott tájékoztatást, utasításokat. Vélhetően a Rajkra és társaira vonatkozó, trockizmus vádját tartalmazó levél is Gerőnéől érkezhetett. Gerő ilyen körülmények között a háttérben maradhatott.

Egy másik visszaemlékezés is Farkas gyanúját erősíti meg. Haraszti István, volt brigadista emlékiratában írja: „Egyik barcelonai utam alkalmából mondta valaki, hogy központi iroda alakult a nemzetközi önkéntesek politikai ellenőrzésére. Jó volna, ha odamennék, mert a vezető elvtársnőnek szüksége volna összekötő emberekre. Úgy gondolták, alkalmas lennék e munkára... Az új hivatal vezetőjét Gelbert elvtársnőnek hívták. Németül, franciául, oroszul, sőt igen keveset spanyolul is tudott. Hangsúlyából az első mondat után tudtam, hogy csak magyar lehet, bár ezen a nyelven nem volt hajlandó senkivel beszélni...1947 őszén láttam ismét Pesten, egy ünnepélyen a Zeneakadémián. Itt már magyarul beszélt...Megtudtam, Fazekas Erzsébetnek hívják és Gerő Ernő felesége.” A barcelonai Gerőre emlékezve Haraszti még megjegyzi: „Amolyan szürke eminenciás, akinek a dolgozószobájáig sem volt könnyű dolog eljutni.”⁹⁴

A Rajk-perben aktívan részt vevő kihallgató tisztt, Farkas Vladimir elmondja: „Május 30-án nemcsak Rajk letartóztatásának napja volt. Tudomásom szerint akkor kezdődött el nagyobb számban a volt spanyol önkéntesek letartóztatása is. ...A végső döntéseket Rákosi Mátyás hozta meg Farkas Mihály és Kádár János⁹⁵ tudtával. Az is biztos, hogy a spanyolországi trockizmus elleni

⁸⁹ *Pünkösti Á.*: Rákosi i. m. 160.

⁹⁰ Farkas Vladimir Farkas Mihály fia.

⁹¹ *Farkas Vladimir*: Nincs mentség. Bp. 1990. 187.

⁹² E párt Komintern-instruktora Gerő Ernő volt.

⁹³ Uo. 187. Baráth Magdolna szíves segítségével révén kezünkben van Gerőné („Gerő Mária”) francia nyelvű jelentése az 1936–1939 közötti spanyolországi tevékenységéről. Ennek alapján említjük Gerőné szerepét. Forrás: Rossziszskij Goszudarsztvennij Archiv. Szocialni-Polityicseszkoj Isztorii. Fond 495, opisz 199 gyelo 6822.

⁹⁴ *Haraszti István*: Poggyász nélkül. Bp. 1981. 206–207.

⁹⁵ Kádár János ekkor belügyminiszter volt. Később őt is letartóztatják és elítélik.

kegyetlen harc egyik kezdeményezője és irányítója a polgárháború idején Gerő Ernő volt. Miért ne hasznosította volna idehaza is az első adandó alkalommal az 1937. évi⁹⁶ barcelonai tapasztalatait?⁹⁷

Minden jel arra utal, hogy Gerő valóban „hasznosította” spanyolországi tapasztalatait és információit.⁹⁸

A legfelsőbb magyar pártvezetésben ugyanis ő az egyetlen, aki a Komintern egyik magas rangú képviselőjeként — és aktoraként — ismerhette a valódi történéseket. Nemcsak a Haász László által kezdeményezett vádakat, de megismerhette a Rajk-levellet is, a XIII. nemzetközi brigád pártbizottságának Haászról írott negatív véleményét s a Komintern központban 1940-ben, Fodor/Berger Zoltán által említett, Rajkot rehabilitáló álláspontot is.

A perbe mégis a Haász-féle változat vádjai kerültek be, s ha a vád részleteinek pontosságát is számba vesszük, tudnunk kell, hogy ezeket Budapesten a legfelsőbb pártvezetésben csak Gerő Ernő és felesége ismerhette. Gerő — talán alappal feltételezhetjük — így vágott vissza az 1938-ban számára kudarcra végződött akcióért. A Rajk elleni vádiratba illesztett „spanyol fejezet” Gerő részéről tehát akár egyfajta *leszámolás* is lehetett. Ha ennek fényében olvassuk újra Rajk védőbeszédének spanyol vádakra vonatkozó részét, az a benyomásunk támad, hogy Rajk László is gyaníthatta/tudhatta ezt.

Mellékpererek a „spanyolosok” ellen és a perújrafelvétel iratai

A Rajk-perhez kapcsolódó mellékpererekről, amelyekben Rajk más brigadista társait ítélték el, keveset tudunk. Az emlékiratok említésén kívül más forrás nem állott rendelkezésünkre, hiszen, mint említettük, 1959 és 1961 között e perek tárgyalási, nyomozati anyagait, a kihallgatások magnófelvételeit és azok legépelt szövegét megsemmisítették. Ez az oka, hogy a Rajk-perrel és a spanyolosok ügyeivel foglalkozó olyan komoly és elmélyült tanulmányok, mint Hajdu Tibor (1992) és Györkei Jenő (1996) írásai ezekről nem tesznek említést.

Csak az ezredforduló után, amikor az addig titkos, köztük a titkosszolgálati iratok és a volt Állambiztonsági Hivatal iratai kutathatóvá váltak a közben létrehozott *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában* (továbbiakban ÁBTL), derült ki, hogy a Rajk per iratainak megsemmisítése nem volt teljes. Az 1954–1955-ben lezajlott rehabilitációs vizsgálatok⁹⁹ iratanyaga ugyanis megmaradt, s ebben az első, 1949-es kihallgatások jegyzőkönyvei és más iratok (pél-

⁹⁶ Farkas Vladimir itt a POUM tagjai és a Nin elleni akciókra utalhat, ezek voltak 1937-ben.

⁹⁷ Farkas V.: Nincs mentség i. m. 199.

⁹⁸ Zinner Tibor veti fel, vajon miért éppen Rajk lett a legfelsőbb pártvezetésből a kiszemelt áldozat. Nem zárható ki, hogy a „moszkvai” legfelsőbb (Rákosi, Gerő?) vezetők sugalmazták személyét, veti fel, s „a Komintern levéltárban való kutatás alapozhatta meg”. Ott sokat tudtak Rajk spanyolországi afférjáról. S ... tudták, hogy a 'trockista vád' annak idején megalapozatlan volt.” *Szász B.*: Minden kényszer i. m. 406.

⁹⁹ A perújrafelvételről egy háromtagú bizottság döntött, ahol Nagy Imre miniszterelnök mellé állt Gerő Ernő is – Rákosi ellenében. Talán csak azért, teszi ehhez hozzá Szász Béla „mert úgy vélte, hogy ha megbukik, ő kerülhet majd a helyére, talán azért, mert erre utasította moszkvai felső kapcsolata”. *Szász B.*: Minden kényszer i. m. 303.

dául a vádlottak 1949-ben írott önéletrajzai) szövegszerűen felhasználásra kerültek. Magunk 2008-ban kaptunk lehetőséget ezeknek az iratoknak a kutatására.¹⁰⁰ Az iratok *vizsgálati dossziék*, amelyben az eredeti, kényszerrel: kínzással, erőszakkal kicsikart hamis vallomások mellett az új vallomások is szerepeltek, amelyek az eredeti 1949-es vallomások születésének körülményeit, azok információihoz való (új) viszonyt, a kényszer nélkül tett vallomásokat és az új önéletrajzokat tartalmazzák. E kihallgatások központi kérdése Rajk „trockizmusának” megvallása és saját hazaárulásai, „kémkedésük”, stb. bevallása, illetve ezen vádak visszavonása volt.

Az 1954-es per-felülvizsgálatok során ezzel kapcsolatosan fontos új vallomásokat találunk.

Ilyen vizsgálati dossziékat találunk a Rajkhoz Spanyolországban legközelebb álló és 1945 után közvetlenül Rajk mellett dolgozó brigadistákról. Marschall László, Csatári (Kálcsics) József, Beck János, Cseresnyés Sándor, Ráth Károly, Kovács Ferenc, Cséby Lajos esetében van önálló dosszié. E személyek közös vonása nem csak az, hogy a spanyol polgárháborúban a magyar zászlóaljnak tisztként meghatározó személyiségei voltak, de 1945 után is Rajk mellett találjuk őket vezető tisztségekben a belügyminisztériumban majd a külügyben.

E nevek mellett az 1949–1950-es koncepciók perek áldozatainak névsorában más spanyolosokat is ott találunk, de ezek nem a „Rajk és társai”-per keretében, hanem önálló mellékperekben folytak le.

Miközben az új, őszinte, presszió nélküli tanúvallomások megvédték és tisztázták Rajkot, több tanú is beszélt eközben arról is, hogy a nagyhatalmú pártvezérré, miniszterré váló Rajk László személyiségének ez időben már megjelentek negatív vonásai is.

Egy régi harcostársa említette például, hogy amint Rajk budapesti párttitkár lett, „a régi elvtársakkal szemben is ideges, erőszakos, türelmetlen volt”.

Kádár János, aki Rajk után lett belügyminiszter, és aki maga is ekkor került ki a börtönből, — némiképp igazolni akarván saját negatív szerepét a Rajk elleni eljárásban —, ezt mondta: „a fiatalabb nemzedékből való pártfunkcionáriusok fölött önmagát toronymagasan kiemelkedőnek tartotta..., szenvedélyesen szeretett kioktató hangon beszélni. Rossz, hatalomvágyó, büszke, sértődékeny, fölényes természete és modora volt.”

Olt Károly pénzügyminiszter — maga is elítélt —, az eredeti per vádjait egyébként elvetve mondta a felülvizsgáló tiszteknek: „nagyon szerette és nagyra értékelte Rajkot a mozgalomban. Tapasztalta nála, hogy szeret felülkerekedni embereken. Önféjű, makacs természete volt. Szeretett sokat, oktatóan beszélni... Rajk sokszor fölényes, lekezelő volt vele szemben és másokkal szemben is annak ellenére, hogy évekig együtt dolgoztak a mozgalomban.”¹⁰¹

Áttekintve e megnyilatkozásokat, a történész Hajdu Tibor a következő megállapításra jutott: Rajknak „Végül már több volt az irigye, mint a híve... leginkább talán a spanyolos bajtársai és BM-es munkatársainak köre tartott ki

¹⁰⁰ Ezekről lásd *Arató Ildikó*: A spanyol polgárháború: „Rajk és társai” célkeresztben. Szeged. 2010. (kézirat).

¹⁰¹ A vallomásokat idézi *Hajdu, T.*: A Rajk-per háttere i. m. 22–23.

mellette, ezért köztük alapos ritkítást végeztek...”, már belügyminiszterségből való leváltása után.¹⁰²

A vizsgálati jegyzőkönyvek bizonyos sémák szerint íródtak, ezért az új, immár erőszak nélkül, szabadon tett vallomásokat egy-egy személy anyagán, illusztratív módon mutatjuk be.

Érdeemes Cseresnyés Sándor¹⁰³ vallomásával kezdenünk. Mindenekelőtt azért, mert a Rajk-perben — a persorozat fő eseménye ez volt —, a spanyolok közül csak ő szerepel tanúként. Szerepe volt ebben annak is, hogy Cseresnyés, akit már május 17-én letartóztattak, készségesen nevét adta az ÁVH-s kihallgatók által kreált „vallomásaihoz”.¹⁰⁴ Eredeti 1949-es vallomásában még ezt írta Cseresnyés: „Rajk Lászlóval való ismeretségem még abba az időbe nyúlik vissza, amikor ő a Spanyolországban harcoló magyar zászlóalj pártszervezetének titkára volt. Én szintén ebben a zászlóaljban teljesítettem szolgálatot és szemtanúja voltam Rajk László trockista tevékenységének, melyet a zászlóalj beosztottai között fejtett ki. Rajk... tevékenysége következtében a zászlóalj két egységgel szemben álló – ellenséges táborra oszlott...”

Ez a vallomása teljesen ellentétben van a mostani állításával, figyelmeztette 1954-ben a vizsgálótiszt. Cseresnyés válasza: „Ez a vallomás nem felel meg a valóságnak, mert Rajk Lászlóval Spanyolországban csak egyszer találkoztam, 1937 nyarán a két Sebes testvér társaságában Albacetében. Rajk abban az időben még újonc volt és csak hosszú hónapok múlva került a kiképző táborból a zászlóaljhoz. Rajk Lászlóval soha nem voltam egyazon harci egységben... Ez a vallomásom úgy keletkezett, hogy én vallomást tettem arról, mit hallottam Rajk Lászlóval kapcsolatban. Ilyen tények és események úgy kerültek be a jegyzőkönyvembe, hogy szemtanúja voltam és egy harci egységben szolgáltam Rajkkal... A spanyolországi katonakönyvből megállapítható, hogy a Rákosi-zászlóaljban soha nem szolgáltam. Én abban az időben, amikor ezek

¹⁰² Uo. 23. Hajdú felhívja a figyelmet arra, hogy a Rajkhoz közeli személyek letartóztatása már május 23-án megkezdődött, de Rajkot csak május 30-án tartóztatták le. *Hajdú. T.: A Rajk per háttere* i. m. 19. Cseresnyés Sándor 1954-es új vallomása viszont már május 17-t jelöli meg az első letartóztatásként. Vizsgálati dosszié, Cseresnyés Sándor vallomása. V-142705/1, ÁBTL, 2.1.I/25-a, 16.

¹⁰³ Cseresnyés Sándor 1909. szeptember 28-án született Temesvárott. Középiskolái után egy hitelintézet alkalmazottja, majd újságíró, 1937 elején megy Spanyolországba, ahol ez év szeptemberében az Albacetében kiadott Nemzetközi Brigádok Bulletinje magyar változatának a szerkesztője, közben több újságnak ír, köztük a párizsi magyar nyelvű kommunista újságba, a Szabad Szóba is. Ennek cikkeit több európai és amerikai baloldali lap is átvette. Rajkkal 1937 őszén találkozott először, ezután csak Franciaországban találkoztak. Együtt nem dolgoztak, de Rajk ismeri írásait. Algírba internálják, itt belép az angol hadseregbe, majd Európában az a jugoszláv titkosszolgálattal, az OZNA-val működik együtt. Romániába nem akart visszamenni, ezért kérte a magyar pártot, segítse, hogy Magyarország befogadja. Rajk segítette ebben. Cseresnyés a Világosság című folyóirat külügyi rovatát szerkesztette, majd Rajk, már belügyminiszterként rábízta a minisztérium sajtóosztályának a vezetését. ÁBTL V-142705/1 Cseresnyés önéletrajza alapján.

¹⁰⁴ Kihallgatója május 28-tól Farkas Vladimir, aki könyvében többször említi nevét. *Farkas V.: Nincs mentség* i. m. 145, 188–190.

az események lejátszódtak, a déli fasiszták által körülzárt övezetben voltam 1939 közepéig.”

A kihallgató tiszt szisztematikusan végigment Cseresnyés 1949-es vallomásának Rajkkal kapcsolatos fő pontjain, melyek mindegyikét elutasította. A jegyzőkönyv ilyen állításait az ÁVH „alkotta meg”, s elmondta, 1949-es kihallgatása során rendszeresen megverették. Ezek, mondja „*olyan vallomások megtételére bírtak rá, ami nem felelt meg a valóságnak*”. De, mondja Cseresnyés, a hamisításokkal kapcsolatos magyarázatok hihetőek voltak, főképp mert a felsőbb pártvezetésre utaltak, jelezve, azok meg vannak viselkedésével elégedve: „*Péter, [az ÁVH vezetője, – AÁ] azt is mondta nekem, amikor egy hazug vallomást tettem, hogy 'Cseresnyés, maga életében most tette a legnagyobb szolgálatot a pártnak'*.”¹⁰⁵

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őriz egy olyan dossziét is, amelynek a címe: „*A koncepciók ügyekben foglalkoztatott hálózati személyekkel kapcsolatos anyagok*”.

Ebben található Cseresnyés jelentései, amelyeket börtöntársairól készített. Besúgó lett. Nagyon sok jelentést írt Pálffy tábornokról,¹⁰⁶ akinek cellájába helyezték. Különösen Pálffy és Rajk kapcsolata érdekelte Cseresnyést – és kihallgatóit.

Pálffy szerint, írja Cseresnyés, Rajk „Mefiszto-szerű” figura, aki Rákosi eltávolítása után *személyi diktatúrát* vezetett volna be, mint Tito Jugoszláviában. Jelentett Cseresnyés Tömpe Andrásról, mint Rajk legbizalmasabb barátjáról, a „Rajk-klikk” tagjáról. Basch Jánosról is volt néhány gyanút keltő mondat: Jugoszláviában is harcolt, de „ottani élete nincs felderítve”. Boros Miklós kapitány pedig, aki Gál tábornok¹⁰⁷ szárnysegédje volt a polgárháborúban, egy „züllött társaságba tartozott”, és (a már börtönben lévő, s később halálra ítélt) „Marschall ezredes bizalmas barátja”, szól a besúgó jelentése. Martin György (Comandante Martin) pedig Cseresnyés szerint „trockizante” csoportokhoz kötődött Németországban az 1920–30-as években, és Barcelonában a POUM tagja lett. A polgárháború után Chilébe ment, ott „*amerikai cégek képviselője*”, „*kalandor és üzletember egy csapásra*”, írja Martinról börtönjelentésében Cseresnyés.¹⁰⁸

A többi spanyol brigadista *mellékperekbe* került vádlottként, de vallaniok kellett Rajk ellen, s egymás ellen is. És ebben az ördögi folyamatban a vádló ügyész nem tartotta szükségesnek dokumentumokkal alátámasztani a vádat. A (kényszerrel megszületett) vallomások elegendőek voltak.

¹⁰⁵ Cseresnyés 6 év börtönbüntetést kapott, de ezt csak a bevallott, jugoszláv OZNA titkosszolgálatvaló háború alatti együtt működésért.

¹⁰⁶ Pálffy György (1909–1949) altábornagy, letartóztatásakor a honvédelmi miniszter helyettese. A persorozat katonai szálának fő vádlottja, katonai bíróság ítélte halálra, 1949. október 24-én végezték ki.

¹⁰⁷ Gál János (1897–1937) tábornok, a spanyol polgárháborúban a 15. nemzetközi brigád, majd a 15. hadosztály parancsnoka 1937. augusztus 4-ig. Ekkor visszarendelték a Szovjetunióba, ahol a törvénytörések áldozata lett.

¹⁰⁸ ÁBTL. Zárt anyag, 251. doboz I.-2.1 – IXI 62, 19–28., 48–54. Martin Györgyről plasztikus képet rajzol *Haraszi I.*: Poggyász nélkül i. m. 432–433.

A számos vallomásból, ugyancsak illusztratív jelleggel mutatjuk be Ráth Károly vallomásának részleteit.

Ráth Károly,¹⁰⁹ aki rendőrezredesként került vád alá 1949-ben, 1954. június 24-én, felülvizsgálati vallomásában a következőket jelentette ki: „Az Államvédelmi Hatóság 1949. szeptember 12-én délután, a Rajk-féle összeesküvés részeseként letartóztatott és beszállított az Andrassy út 60. alá. Itt a Pártra hivatkozva, valamint különféle testi és lelki kínzások alkalmazásával és megtevesztéssel több jegyzőkönyvet írtattak velem alá, amelyben bevallom, hogy Rajk párt- és néppellenes összeesküvésének tagja voltam, az Államvédelmi Hatóság beosztottjai között bomlasztó munkát folytattam,¹¹⁰ vezetője voltam egy három tagú — Csatáriból, Kovácsból¹¹¹ és belőlem álló — bomlasztó csoportnak, a Magyar Távirati Irodánál pedig, ahol a magyar rádió idegen nyelvű adásainak vezetője voltam, szabotáltam a jugoszláv nyelvű adások hatékonyságát.

Ezt az összefoglaló vádlotti jegyzőkönyvben szereplő vallomásomat a fent említett kényszer alatt a tárgyaláson is fenntartottam. A tárgyaláson Kovács Ferenc vallott ellenem, én is ő ellene. A váci fegyházban megtudtam tőle, hogy őt is ugyanolyan eszközökkel kényszerítették mint engem.

A bíróság, vallomásom alapján 8 évi fegyházra ítelt.

Kijelentem, hogy a vád elejétől a végéig hazugság, a jegyzőkönyvben a tények szándékosan elferdítve, hazugan vannak beállítva vagy pedig koholtak.

Állításom bizonyítására mellékelem életrajzomat, amelyben leírom mindazokat az eseményeket, amelyeken a vád alapszik, úgy, amint azok megtörténtek.”¹¹²

A felülvizsgálat során új, reális és hiteles önéletrajzok születtek, hiszen az 1949–1950-es vádakot a hamis információkkal teletűzdelt, gyakran már előre gyártott életrajzokra alapozták. Az életrajzokban történő „bevallás” ugyanis elegendő volt a vád megalapozottságának igazolására. Ördögi mechanizmus volt ez: csak úgy lehetett Rajkra terhelő vallomást tenni, ha önmagukat is megvádolták, illetve elfogadták a vádakot. Más esetekben viszont egészen nyilvánvalóan már előre megírt jegyzőkönyvekkel dolgoztak a kihallgatók: a valódi tények nem zavarták meg e koncepciók eljárásokat.

Példaként Beck János 1954-es vallomásából idézünk egy részletet: „Őrizetbe vételelem után az ÁVO-n folyó nyomozás során az engem kihallható összes

¹⁰⁹ Ráth Károly (1903–1985) Aradon született. Érettségivel és kereskedelmi iskolai oklevéllel rendelkezett. 1920 óta aradi, majd temesvári és brassói újságoknál dolgozott. 1928-tól Párizsban élt, itt kapcsolódott a kommunista mozgalomhoz, Karikás Frigyes révén. 1937-ben ment innen Spanyolországba, itt hadnagyként szolgált. A magyar Rákosi-zászlóalj néhány tisztjével 1939 elején, a visszavonuláskor, Barcelonában ismerkedett meg (Tömpe István, Tömpe András, Mátyás László, Sebes Sándor és Imre, Sziklai Sándor, Banéth Jenő, Mező Imre, Vándor László Gyáros László nevét említi). Rajkkal a Gurs-i táborban ismerkedett meg, ahol Rajk egy érdekes előadása után mint az Egység című táborújság szerkesztője felkereste, hogy cikket kérjen tőle. Rajkot Firtos néven ismerte még ekkor. Vernet-i táborba 11 magyart vittek innen, ebben a csoportban Rajkkal együtt ő is benne volt. Vizsgálati dosszié. Ráth Károly. ÁBTL V-142708/1. Önéletrajz, 32–43.

¹¹⁰ Ráth egy ideig az ÁVH-nál rendőrezredesként szolgált.

¹¹¹ Mindketten brigadisták voltak, s mindkettőjüket elítélték, Csatári Józsefet 13 évre, Kovács Ferencet 7 év börtönre (mindketten ezredesek voltak).

¹¹² Vizsgálati dosszié, Ráth Károly. ÁBTL 2.1. I/37-a, 2.

beosztottak a legmerevebben elzárkóztak az elől, hogy akárcsak meg is hallgassák mondanivalómat. Nem voltak hajlandóak semmiképpen megmagyarázni, hogy hol és miben is követtem el bűnt vagy akárcsak valami hibát. A tulajdonképpeni nyomozásnak, az ügy tényleges kivizsgálásának ez a merev elutasítása, ami mindjárt kezdettől fogva párosult verésre és hasonlóakra vonatkozó fenyegetésekkel és olyan kezeléssel, mintha megrögzött ellenség lennék — tudtam, hogy ők maguk is pontosan tudják, hogy ez egyáltalán nem igaz — olyan helyzetbe hozott mint a kalitkába zárt és ott tehetetlenül vergődő madár. Miután leszögezték azt a tényt, hogy én Rajkkal az ÁVO-n teljesített munkámmal kapcsolatos kérdésekről beszéltem, többet soha nem volt szó tényleges munkámról, valóban elkövetett cselekedetekről, sőt arról sem, hogy milyen volt igazán Rajkkal a kapcsolat, ártottam-e tényleg, vagy akárcsak akartam-e valaha is ártani.

A kihallgatások során mindenben a pártra hivatkoztak és ugyanakkor akárki került is szóba, letartóztatott vagy szabadon lévő ember, akármi is volt a pillanatnyilag szóban forgó kérdés, rendszeresen hazudtak, minden tényt kiforgattak és elferdítettek azért, hogy engem félre vezessenek és olyan állapotba hozzanak, hogy szükségesnek tartsam mind magamra, mind pedig másokra vonatkozó legképtelenebb állításoknak jegyzőkönyvi vállalását. Úgy állították be, hogy a párt kívánja ezt tőlem¹¹³

Az új, 1954–1955-ben írott önéletrajzok rendkívül kalandos, gazdag képet adnak a volt brigadisták életútjáról, a „spanyol fejezet” előtt és után. Érdemes lenne ezeket összegyűjteni és kiadni – a két világháború közötti magyar és európai munkásmozgalom és antifasiszta ellenállás történetének mélyebb megértéséhez.

Ráth például 1937-ben érkezett egy Franciaországból indított csoporttal¹¹⁴ spanyol földre, ahol a nemzetközi önkénteseket az albacetei bázison fogadták: „A vonatnál minden nemzetiség káder-osztályának kiküldöttje várt, többek között a magyar is. Ekkor ismertem meg Hász Lászlót, a magyar káder-osztály vezetőjét” írja Ráth. Ezek feladata volt az érkezettek megismerése (önéletrajzot írtattak), s képzettségük, egészségi állapotuk szerint osztották be a katonai egységekhez. Tűzeregységhez került, majd hamarosan őrmester, később hadnagyi kinevezést kapott, s a bázis törzsparancsnokának segéd tisztje lett. Itt kérte a kommunista pártba való felvételét. Mindebből, írja Ráth, 1949-es vádiratában már csupán egy rövid és hamis mondat született: „Tiszti kinevezésemet azzal nyertem el, hogy antifasiszta harcosokat besúgtam”.

Ráth önéletrajzában sok magyar önkéntes neve bukkan fel. Haász László neve ismét akkor, amikor a magyar zászlóaljhoz küldték Albacetéből. Ráth csak

¹¹³ Beck János egyike volt a Rajkhoz legjobban és Spanyolország óta folyamatosan hozzá kötődő személyeknek. 1938-ban a magyar zászlóalj parancsnokának, Szalvai Mihálynak és a zászlóalj politikai biztosának, Rajk Lászlónak volt a tolmácsa. Velük baráti kapcsolatba került. Rajk belügyminiszter az ÁVO-hoz tisztnek, majd külügyminiszterként a minisztérium politikai osztálya vezetőjének nevezte ki. Ekkor tartóztatták le. ÁBTL 2.1.I/74-a, 1–18. Idézet az 16–17. oldalakon.

¹¹⁴ A magyar önkéntesek Spanyolországba küldésének fő szervezője Franciaországban Szabó Ferenc volt. 1945 után hazatért, de koholt vádak alapján a politikai rendőrség internálta. A táborban halt meg.

hallomásból értesült Haász itteni fogadtatásáról: „Mikor Hász a zászlóaljnál megjelent, majdnem forradalom tört ki a zászlóaljban és agyon akarták verni Hászt, akit erre gyorsan hátraküldtek a brigád-törzshöz.”

Rajkkal, mint említettem, Ráth személyesen csak a gurs-i táborban ismerkedett meg – de akkor még valódi nevét sem tudta: ő Firtos Lászlóként ismerte, s feltűnt neki Rajk műveltsége, jó előadói készsége, ami miatt szemináriumot is vezetett a magyar foglyoknak. „Erről a jegyzőkönyvem és a vádiratom úgy emlékszik meg, írja Ráth, hogy titkos trockista szemináriumot tartottunk”.

Harcolt a francia hadseregben is, ami azután, hasonlóan a belga és a francia ellenállásban való részvételhez, az *imperialista kémkapcsolatok vádjává változott*.¹¹⁵

Oránon, Egyiptomon, Irakon, Iránon keresztül jutott Szovjetunióba a magyar brigadisták egy ötven fős csoportjával. Mátyás Lászlóval itt a szovjet hadsereg kötelékébe osztották. Egy Moszkva melletti NKVD üdülőben laktak, ahol Farkas Mihályt¹¹⁶ és Szántó Zoltánt¹¹⁷ is megismerték.

Moszkvában Rákosi Mátyás is fogadta őket, akinek be kellett számolniuk élményeikről, „az emberekről és azok sorsáról”. Ezt írja Ráth: „Ezzel kapcsolatosan felmerült Rajk neve is, akiről mind a ketten nagyon dicsérően beszélünk. Rákosi Mátyás ezzel kapcsolatban akkor azt mondta: „Az elvtársak rövidesen Magyarországra fognak kerülni, talán előbb mint én. Vigyázzanak akkor a spanyolharcosokra, mert mi magukat a párt aranytartalékának számítjuk és Rajk, úgy látszik, a fiatal nemzedék nagy ígérete. Vigyázni kell rá, nehogy baja essék” – idézi fel Ráth Rákosi akkori szavait.¹¹⁸

A „*Vizsgálati dosszié Rajk László és tsaí ügyében*” címmel az 1954–55-ös felülvizsgálatok jegyzőkönyveit tartalmazza. Ebben a más perekben elítéltek Rajkról mondott vallomását olvashatjuk. Ám Ráth Károly, Cséby Lajos, Tömpe István, Beck János, Szántó Zoltán új, Rajk László melletti vallomásai mellett tartalmaznak egy *Rajk ellenes, Haász Lászlót védelmébe vevő* tanúvallomást is, melyet 1954. augusztus 24-én rögzítettek. Az érdekes az, hogy a tanúskodó személy neve — *Ebrói István* — nyilvánvalóan álnév. Vezetékneve arra utalhat, hogy ott lehetett a magyar zászlóaljban az ebrói ütközet előtt.

Figyelemre méltó a tanúvallomás azért is, mert Haász vádjait részletesen ismétli — tehát jól ismerhette a nevezetes Haász-feljegyzést — amit egyébként Rajk nem kapott meg. Magunk az „Ebrói” álnév mögött Kepes Imre személyét gyanítjuk, aki Haász egyik társa volt a Rajk-elleni memorandum aláírásában.

Szembetűnő azonban, hogy miközben a tanúvallomás a részletekben ismétli a Rajk-ellenes vádakát, a lényegyet tekintve a Rajkot érintő vádak súlypontja nem a Haász-féle feljegyzést ismétli. Nem szerepel benne a trockizmus, mely 1949-ben még a fő vád, ehelyett a „burzsoá nacionalizmus” valamint az

¹¹⁵ Ráth dosszié, ÁBTL.2.1. I/37-a, 16–18.

¹¹⁶ Farkas Mihály a polgárháború alatt, mint a Kommunista Ifjúsági Internacionálé megbízottja, többször járt Spanyolországban.

¹¹⁷ 1935-ben emigrált a Szovjetunióba, a Komintern titkárságán dolgozott. A második világháború alatt a moszkvai rádió magyar szerkesztőségét vezette.

¹¹⁸ Uo. 9–20.

antiszemitizmus lettek a fő vádak. Rajk politikai tevékenységében, mondja „Ebrói”, jelen van „a burzsoá nacionalista szellem, mely megnyilvánult a spanyolok lebecsülésében és a vezetésből való kiszorításában, a lengyelekkel szembeni hangulat szításában, ellentét szításában a brigád pártbizottság titkára ellen és az antiszemitizmus szításában.”¹¹⁹ A brigád pártbizottságának titkárára való utalás pedig egészen gyermeteg vád, s talán csak volt az a szerepe, hogy a tanúvallomás hitelességét erősítse.¹²⁰

„Ebrói” tanúvallomása többféle következtetést enged meg. Egyfelől jelezheti, hogy Sztálin halála után a trockizmus már lekerült a vádak listájáról, helyette új, „aktuálisabb” politikai vádakát látunk, s ezek kerültek be a Rajk-vadák új listájába. Mindezt érthetővé teszi, hogy a magyar pártvezetés (Rákosi, Gerő, Farkas, Révai) nem változott. Nagy Imre kérésézetű miniszterelnöksége sem rendítette meg sem a legfelső pártvezetés, sem az ÁVH hatalmát. Ezt jelezte, hogy a per-újrafelvételek mellett újabb koncepciós ítéletek születtek, magát Nagy Imrét is leváltották párttiszségeiből 1955. április 14-én, és decemberben a pártból is kizárták.¹²¹

Haász László jellemzése (Komintern,1941)

A Rajk László – Haász László konfliktus előzőekben bemutatott története elsősorban az érintettek vallomásaira, visszaemlékezéseire támaszkodott, csupán kevés olyan írott forrást hasznosíthattunk, amelyek az érintettek korabeli dokumentumai voltak. Mindenekelőtt a Györkei Jenő által közölt Rajk-levél, a XIII. Brigád pártbizottságának Haászról írott jellemzése, valamint Haász 1936 és 1938 közötti önéletrajzai tartoznak ide.

Ezért van különleges jelentősége annak az 1941 februárjában született Komintern iratnak, amely Haász tevékenységének összefoglaló jellemzése. Ez tulajdonképpen abba a sorozatba tartozik, amelynek keretében, Fodor/Berger Zoltán is elkészítette az emlékiratában említett Rajk-jellemzést, amiről tanulmányunkban részletesen írtunk is.

Haászról ugyancsak a KI Archívum vezetője („Edo”) által jegyzett jellemzés készült, melyben a Archívum Haászról szóló gazdag iratanyagát használták fel – alighanem jelentős részben ugyanazokat az iratokat, amelyek alapján Fodor/Berger Zoltán a pozitív Rajk-jellemzést készítette.

Az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük a Kominternben született Haász-jellemzést, amely spanyol nyelven készült, valószínűleg az SKP számára. A teljes szöveg bemutatását azért tartjuk indokoltnak, mert részletes összegzése az általunk bemutatott történetnek, s ugyanakkor e jelentés infor-

¹¹⁹ ÁBTL, V-142673/4. 49–57.

¹²⁰ Györkei szerint 1937 augusztusa és 1938 márciusa között Lorenzo Varela a párttitkár, ezután a brigád komisszári rendszerének átalakulásával a Rajk által is említett – s egyáltalán nem pejoratív értelemben – „Julio elvtárs” lett a brigád párttitkára. Lásd még 88. lábjegyzetet, amelyben a brigád pártbizottsága Rajk mellé állt. *Györkei J.*: A spanyolországi i. m. 167., 173.

¹²¹ *Szász B.*: Minden kényszer i. m. 383.

mációi lehetőséget adhatnak arra is, hogy ezzel összevegyük az általunk használt vallomásokat, visszaemlékezéseket – megerősítve azok valóságértékét.

A feljegyzésnek néhány jellegzetességére azért előzetesen érdemes felhívni a figyelmet. Egyfelől, a néhányszor említett többes szám első személyű megfogalmazás arra utal, hogy a feljegyzés fogalmazója (Berger Zoltán) a zászlóaljban harcolt a polgárháború folyamán.

A másik, ennél fontosabb: Gerő a jellemzés készítőinek azt nyilatkozta, hogy Haászal utoljára a börtönben, 1924-ben találkozott. Ami, az előzőeket (s főleg Rajk levelét) ismerve, nyilvánvalóan nem igaz. Ám e nyilatkozat alapján kétségtelen, hogy Gerőt tudatosan kiretusálták e történetből. Gerő nem vállalhata Haászt. A tudatos torzítás nyilvánvaló, hiszen Rajk levele — amit a jelentés készítőik ismerhettek —, éppen hogy kiemelte Gerő magyar káderügyekben játszott (nyilvános) szerepét, s a jelentés készítője, Berger, aki a zászlóaljban volt 1938-ban, ugyancsak tudhatott Gerő szerepéről és jelenlétéről. Gerő viszont 1941-ben „kilépett” a képből.

Azt is észre kell vennünk, hogy a Komintern-jelentés, amelynek készítői az összes iratanyag birtokában voltak, valószínűleg tudatosan, vagy felsőbb utasításra, nem tették fel és nem válaszolták meg e történet alapvető kérdését. Azt ugyanis, hogyan történhetett meg, hogy egy meglehetősen megbízhatatlan, kétes múltú személy 1938 májusában a Nemzetközi Brigádok albacetei bázisán a magyar ügyek és személyek káderese lett, s ezzel egy, magyar vonatkozásban talán a legfontosabb, szilárd politikai elkötelezettséget, megbízhatóságot, emberismeretet és nagy felelősségtudatot igénylő tisztséget kapott. Az érkező önkénteseket ugyanis a kémelhárítás szempontjai-igényei szerint is szűrnie kellett a „magyar káderesnek”. A történetből az is világossá válik, hogy Haász fő feladata nem ez volt, inkább eszköz lett Gerő kezében.

Ilyen tisztséget Gerő Ernő egyetértése-javaslatára nélkül ugyanis Haász nem kaphatott volna meg. A Rajk-levelében többször említett Haász és Gerő együttes tevékenysége is erre utalhat. Mindezek után megalapozott lehet egy olyan feltételezés is, hogy Haász moszkvai, Kominternnek való felajánlkozása, pártfeladatra jelentkezése „sikeres” lehetett. Gerő számára ilyen jellemű-karakterű és gyanús múltú figura rendkívül hasznos szerepet tölthetett be. Ám minderről az 1941-es jelentés semmit nem mond, Haász kapcsolatok nélküli, negatív figuraként, bűnbakként jelenik ebben meg.

Íme a jelentés:¹²² Haász László – Magyar – 1903-ban született – Alkalmazott – Magyarországról jött – Hadnagy – káderosztály vezetője – kommunista.

Életrajza szerint kispolgári családból származik. Beszél németül, egy kicsit franciául és spanyolul. Forradalmi tevékenységét az 1919-es évben kezdte, a forradalom idején. Az ifjúkommunisták titkára volt a Pécs – Baranya régióban, amely ekkor jugoszláv megszállás alatt volt.

Bécsbe emigrált 1921-ben, amikor a magyar fehér hadsereg a térségbe lépett. A Párt iskolájában tanult, amelyet Landler vezetett Bécsben. Később Magyarországra küldték illegális pártmunkára. Visszatért Pécs-Baranyába, ahol a

¹²² PIL, 500.f. 14 cs. 752. ó.e., 23–28. [Eredeti spanyolul. A szöveget magam fordítottam le, – AÁ].

párt titkára volt. 1924-ben letartóztatták és három havi börtönre ítélték. Szabadlábra helyezése után egy évig rendőri felügyelet alatt állt. Azután Budapestre küldték, ahol a Pártban dolgozott. Budapesten kezdetben alapszervezeti titkárként, aztán a Rádió pártbizottsága tagjaként, végül, 1932-ben mint a kerület titkára tevékenykedett. Ez volt az utolsó megbízása a pártban. Nyilatkozatai szerint mindig a magyar párt szektás politikája ellen harcolt, ezért „akadályozták”. 1936-ban TARR elvtárs egyetértésével, aki a francia kommunista párt magyar emigráns csoportjának a felelőse volt, HAAS Párizsba ment. 1936. november 11-én érkezett Spanyolországba. A XIII. Brigád 8. zászlóaljába vették fel. Részt vett a terueli harcokban. Néhány nappal később kórházba került, innen pedig a tiszti iskolába. 1937 májusában kinevezték a XIII. Nemzetközi Brigád bázisán, Albacetében a magyar káderosztály vezetőjének, miután 1937. április 9-én hadnaggyá lépett elő. 1938 áprilisában a XIII. Nemzetközi Brigád Rákosi zászlóaljához helyezték át.

Mindezek az adatok saját nyilatkozataiból származnak.

1938-ban vizsgálat kezdődött, mindenekelőtt múltját illetően Spanyolországba való érkezésére és tevékenységére vonatkozóan Spanyolországban. E vizsgálat alapján a következőket állapítjuk meg:

- I. Ami életrajzában a Pécs-Baranyai kommunista mozgalomban való tevékenységét illeti és a Párt iskolájában való részvételét az emigrációban, valamint visszatérését Magyarországra illegális pártmunkára és bebörtönzését, igazak.
Saját nyilatkozatai szerint Gerő elvtárs ebből a korszakból ismeri, utoljára 1924-ben látta a börtönben. 1941. január 18-án Gerő elvtárs megerősítette ezt az állítást. 1938-ban LEINER (KELLNER) Sári Párizsból hasonlóképpen erősítette meg HAAS állításait.
- II. Szabadulásától kezdve nem tudjuk az általa mondottak hitelét megerősíteni...Tény, hogy nem tartozik a Magyar Kommunista Párthoz kb. 1930-tól. Ő ugyan azt mondja, hogy az utolsó párttiszsége 1932-ben volt, „mert a Magyar Kommunista Párt szektás vezetői akadályozták őt”. Wachtel Andor és HAAS István, HAAS László testvére állítása szerint egyetlen tevékenysége a munkásmozgalomban e korszaktól kezdve a HIDVÉGI László néven publikált cikkek voltak a szociáldemokrata párt hivatalos lapjában, a NÉPSZAVÁ-ban.
- III: Ami a magánéletét illeti, 1938. szeptember 14-én a következőt nyilatkozta: Apja halálával néhány ezer pengőhöz jutott, s ezzel a pénzzel egy kereskedést nyitottak – amelyben a testvéreivel és sógoraival dolgozott. Feleségének egy testvére van, akit ugyancsak HAAS Lászlónak neveznek, s akit többször köztörvényes bűnök miatt üldöztek, és aki a névazonosságot kihasználva sikkasztást követett el. Ezzel szemben a tény a következő: nem igaz, hogy egy családi jellegű kereskedésük lett volna, hanem egy gombgyár, ahol kapitalista módon kizsákmányolta saját testvéreit. Így nyilatkozott testvére, HAAS István, s azt is elmondta, hogy testvére züllött kapitalista életet élt. Ami sógorát illeti, akinek ugyanaz a neve, mint neki, HAAS István felesége, aki Párizsban élt, azt nyilat-

kozta SZABÓ elvtársnak, hogy ennek a családnak nincs olyan másik tagja, akinek HAAS László lenne a neve.

- IV. Mind Párizsban, mind Spanyolországban meglepetést keltett a felelős elvtársak között az a kijelentése, hogy Moszkvából jött a magyar kommunista párt megbízásából. Életrajzában egy szót nem beszél Moszkváról, és a kérdésre, hogy honnan jött, azt nyilatkozta, hogy Budapestről jött Párizson át és innen Spanyolországba. Ezzel kapcsolatban a vizsgálat során, 1938. szeptember 14-én a következőket mondta: Magyarországot hivatalos útlevelemmel hagyta el 1935. augusztus 7-én. Bécsbe ment feleségével, aztán Varsóba, ahol 15 napos vízumot kaptak a Szovjetunióba. Moszkvában egy napot a Kominternben volt, hogy érdeklődjön a magyar klub címe iránt. Tíz nap tartózkodási hosszabbítást kapott és így Inturist kiránduláson vett részt Bakuba, Tbiliszibe és Odesszába. Innen indult hajóval Franciaországba. Ami a költségeket illeti, azt nyilatkozta, hogy eladta bútorait 2800 pengőért. Azt is kijelentette, hogy ezen útját kizárólag az motiválta, hogy a Szovjetuniót lássa, mielőtt Spanyolországba megy.

Ezzel szemben az a tény, hogy Magyarországot azután hagyta el, hogy néhány ezer pengőt elsikkasztott. Testvére HAAS István megerősítette ezt, bár ő [tudniillik Haas László, – AÁ] azt mondta, hogy ezt a másik HAAS László követte el, – aki nem létezik. Ugyanezt a vádat említette Maximov tábornok tolmácsa, STEINMETZ, aki Moszkvában találkozott HAAS Lászlóval. És kicsit különös, hogy útlevelet kért 1936 júliusában Spanyolországba, és ez előtt, anélkül, hogy tudta volna, meddig fog tartani a háború, még egy utat tett a Szovjetunióban.

- V. Feladatát a magyar káderek szekciójában a felelős elvtársak¹²³ segítségével és ellenőrzésével, elég jól teljesítette. Kezdeményező volt, de pozícióját saját karrierje érdekében használta fel és nem a párt hasznára. Hogy ezt a célt elérje, egy frakciót szervezett könnyen befolyásolható önkéntesekből, ezek egy része aztán támogatta őt a párt elleni munkájában.
- VI. 1938 februárjában HAAS László új önkénteseket kapott Valenciából. A magyarokkal, akik érkeztek, és akik közt én is ott voltam, HAAS László közölte, hogy különböző nemzetiségek káderszolgálatát feloszlatták és ehelyett a Káderszolgálat helyett egy háromtagú bizottságot neveztek ki, amely egyik tagja ő. Ebben az értelemben tájékoztatta SZABÓ elvtársat Párizsban is egy levélben 1938. február 26-án, amelyben igen részletesen kifejtette, milyen elismerést szereztek a magyar harcosok, és hogy e háromtagú bizottság egyike magyar lett, akiket 21 nemzetiség közül válogattak ki. Ugyanebben a levélben a következőket mondja: „Mindazonáltal, mindez nem akadályozza meg, hogy te és én mint két vezető elvtárs baráti magánlevelezést folytassunk. Ugyancsak SZABÓ-nak, 1938. március 25-én kelt másik levélben már nem baráti magánlevelezésről beszél, hanem, mint mondja, 'hogy ne legyenek komplikációk hoz-

¹²³ Emlékezzünk Rajk levelére! Abban Gerő Ernőt („Pedro”) illetve a „pártfelelős elvtárs” kifejezéssel. A feljegyzés azonban óvakodik attól, hogy Gerőt nevének nevezze.

zám irányíthatod az elvtársakról való tájékozódásra vonatkozó információkat...’ És mert a levelezés nem centralizált és jól működik, nem helytelen ha hozzám küldöd az információkra vonatkozó kéréseket és ugyanígy tájékoztatsz mindarról az információról, amivel rendelkezel.”

Ezzel kapcsolatban a következőket kell leszögezni: tény, hogy 1938 januárjában a Nemzetközi Brigádok Politikai Biztossága (Comisariado) döntése alapján a különböző nemzetiségek káderosztályait feloszlatták. Ugyancsak tény, hogy a Spanyol Kommunista Párt Központi Bizottságának a döntése alapján a különböző pártok képviselőit feloszlatták és minden Pártra vonatkozó ügy a Spanyol kommunista Párthoz került, s csak rajta keresztül lehet döntéseket hozni. Ami a háromtagú bizottság miatt HAAS-nak semmilyen funkciója nem maradt. Ám, mert több nyelven beszélt, később JELEZOF¹²⁴ elvtárs adminisztratív titkára lett, de ez semmilyen funkciót nem jelentett, s nem volt engedélyezett semmilyen olyan levelezést fenntartani, amelyben információkat kért vagy adott káderekről. Ennek ellenére ő folytatta e levelezést még az után is, hogy 1938. augusztus 29-től vizsgálat kezdődött tevékenységéről.

VII. 1938 áprilisában a frontra küldték a Rákosi-zászlóaljhoz. Jelentkezésekor kijelentette, hogy nem akarja elhagyni tisztségét a káderügyekben. És végül elérte, hogy engedélyezték, hogy a káderügyekkel először a Rákosi-zászlóaljnál majd a Brigádnál foglalkozzék.

Formálisan az átigazolások felelősének lett kinevezve, de a valóságban a Zászlóalj törzsébe került, mint káderfelelős.

A zászlóaljban azonnal intrikus és frakciós tevékenységhez látott. HAAS intrikálni kezdett MOLNÁR István törzstiszt ellen, aki „Csapajev” elvtárs adjutánsa volt, hogy őt KEPES-sel helyettesítsék. Azt mondta, hogy mint régi káderfőnököknek, elegendő adata van MOLNÁR ellen ahhoz, hogy trockista gyanúval vádolja. Ilyen értelemben igyekeztek CSAPAJEV elvtársat befolyásolni, aki MOLNÁR-t kiképző tisztnek küldte, s helyét KEPES kapta meg. Számos intrika és akció után, mely karrierjét szolgálta, a II. századba helyezték, mint szekciófőnököt. Ez után az intrikák olyan pontig jutottak, hogy FIRTOS elvtárs, a zászlóalj párttitkára pártgyűlést kellett összehívjon. A gyűlés napirendje a következő volt: „Néhány jelenség, amely veszélyes lehet zászlóaljunk számára, és amit azonnal meg kell szüntetni.”

Ezt a gyűlés 1938. június 7-re hívták össze, a napirend ismert volt.

A napirend előtt Boros Miklós kért szót, és felolvasta HAAS, KEPES és BOROS nyilatkozatát. E nyilatkozat tartalma a következő volt: FIRTOS trockista és kunista bandita, aki a zászlóalj politikai vonalát ebbe az irányba fordította. Felesége, Schillinger Ilona, aki Párizsban él, ugyancsak ki lett zárva a pártból kunizmus miatt. A zászlóaljban FIRTOS olyan trockistákat helyezett pozícióba, mint SEBES Imre, ZSINKÓ Vilmos, stb. HAAS el akarta érni, hogy e nyilatkozatot Csapajev elvtárs is aláírja, de ő ezt elutasította, mondván, a nyi-

¹²⁴ Bolgár brigadista, a káderosztály vezetője, eredeti neve Georgi Mihailov.

latkozat tartalmával nem ért egyet. E nyilatkozók és karrieristák nyilatkozata után a Spanyol Kommunista Párt Központi Bizottsága úgy döntött, vizsgálatot indít minderről, a vizsgálat idejére pedig mindannyiójukat felfüggesztették párttagságukból, úgy a nyilatkozatot aláírókat, mint FIRTOS, SEBES és ZSINKÓ elvtársakat azzal, hogy e vizsgálat nem korlátozódhat csupán Spanyolországra.

Bizottságunk, tanulmányozva az esetet, a következőket állapította meg: az a vád, hogy FIRTOS elvtárs trockista volt és hogy a zászlóalj ilyen irányban vezette, rágalom és nem volt más célja, mint, hogy tönkretegyje azokat az elvtársakat, akik meg tudták akadályozni HAAS karrierizmusát.

A mi véleményünk, valamint a zászlóalj más felelős elvtársainak, úgy mint Csapajev, Marschall, Kronovitz, Katz és DINGE, – a SEBES-t és ZSINKÓT érintő vádaskodásokban és FIRTOS felesége vonatkozásában is ugyanez.

VIII. A vizsgálat idején, hogy megakadályozzák HAAS további intrikáit és demoralizáló tevékenységét, a 35. Hadosztályhoz helyezték át összekötőként. Annak ellenére, hogy e poszton is rosszul dolgozott és gyáva módon viselkedett, e posztot is saját érdekében igyekezett hasznosítani. Egy 1938. augusztus 29-i levélben írja SZABÓ-nak Párizsba: 'most a Nemzetközi Brigádok legmagasabb egységében vagyok, a hadosztály vezérkarában...'

E bevezetés után információkat kér SZABÓ-tól az önkéntesekről és a Párt ügyeiről, és végül kéri SZABÓ-t, intézze el a francia Pártban, hogy ő, a felesége és barátai visszatérhessenek Franciaországba, mint nélkülözhetetlen káderek. Hozzá kell tennünk, hogy HAAS ismerte SZABÓ gyengeségeit és tudta, hogy hízgelésével befolyásolni tudja, s hogy, mert tőle függ, mindent megtesz neki.

Miért hisszük mindezt? Egy 1938. február 26-i levélben írja SZABÓ-nak, egyebek között a következőket: „Bizonyos helyeken megadtuk a nevedet, mint a Francia Kommunista Párt magyar emigráns tagjainak felelősét, s azt hiszem, kérdezni fognak téged rólam. Kérlek, adj információt legjobb belátásod szerint. Engem megkérdeztek, hogy te vajon Kun frakciójához tartoztál-e. Én azt mondtam, hogy ellenkezőleg, te az emigrációban mindig a magyar párt régi, rossz vezetése ellen küzdöttél, a szektarizmus ellen, a trockizmus-kunizmus ellen. Te tudod, hogy engem Magyarországra Landler küldött 1921-ben, hogy illegálisan dolgozzam, és hogy attól kezdve mindig a frakciózás irányzata ellen küzdöttem, és ezért el voltam nyomva és akadályoztak az olyan régi vezetők mint SEBES¹²⁵, SAS¹²⁶, BARNA¹²⁷, KUN és mások.

Nyilvánvaló, hogy most a helyzet változott, és végül is elértünk egy pontig, amikor a világ elismeri és értékeli azokat a magyar elvtársakat, akik a trockizmus ellen harcoltak.”

¹²⁵ Sebes Pál.

¹²⁶ Szerényi Sándor (1905–2007) mozgalmi neve.

¹²⁷ Bergmann József mozgalmi neve.

E levélre válaszul SZABÓ HAAS-nak a következőket írja 1938. március 12-i levelében. „Természetesen, minden információt megadok rólatok, ha ezt kérik. Ami az én múltamat illeti, elmondhatod, hogy nemcsak nem voltam kunista, hanem, ellenkezőleg, a Tanácsköztársaság vereségétől kezdve, s már előtte is, láttam Kun hibáit, mindig ellene voltam és LANDLER csoportjához tartoztam. Mindazokkal a régi bolsevikokkal (szemben), akik elismerték rettenetes hibáikat, amelyek objektíve nem jelentettek mást, mint a trockizmust. Számomra nagy büszkeség, hogy a KI is elismeri, hogy LANDLER és mi már akkor felismertük mindezt.”

„Ami a LANDLER csoporthoz tartozást illeti, WACHTEL elvtárs szavait szeretném ismétetni, akit HAAS szintén kunizmussal vádolt, annak ellenére, hogy WACHTEL Andor bécsi emigrációja idején a LANDLER vezette pártiskolában vett részt és 1927-ben LANDLER küldte Magyarországra pártmunkára. Ő mondja, egyebek mellett a következőket: „Egy kommunista nem lehet sem landlerista sem kunista, csak kommunista lehet. Én elvtársak, azt hiszem, kommunista vagyok.”

Ami SZABÓ szerepét illeti a HAAS ügyben, két tényre kell leszögeznünk:

1. 1938 januárjában néhány magyar önkéntes, akik közvetlenül Magyarországról érkeztek és ismerték HAAS múltját, tájékoztatták erről SZABÓt, aki azt válaszolta: „az emberek változnak” és nem tájékoztatta a francia pártot erről az ügyről.
2. 1938 februárjában HAAS maga tájékoztatta SZABÓt arról, hogy a káderosztályokat feloszlatták. Ennek ellenére, SZABÓ nem a spanyol kommunista párthoz fordult információ-kérésekkel, hanem folytatta levelezését HAAS-szal mindaddig, amíg MARTY elvtárs egy, a Francia Kommunista Párt titkárságához írott levelében 1938 szeptemberében energikusan tiltakozott e levelezés ellen.

Bizottságunk, a XIII. Brigád pártbizottsága véleménye alapján, egyetértésben Csapajev és Dingé elvtársakkal, HAAS tevékenységét illetően arra a következtetésekre jutott, hogy

1. mint katona, gyáva,
2. rosszul látta el feladatait,
3. ismeretei nem feleltek meg beosztásának,
4. politikailag karrierista,
5. Mindenkinek ellenszenves,
6. Nagyon veszélyes, mert intelligens,
7. Harcolni kell ellene, mert ellenség.

A visszavonulás után koncentrációs táborba internálták Franciaországban.¹²⁸

¹²⁸ Haász további sorsáról bizonytalanok az adatok. Van olyan információ, mely szerint Auschwitzban halt meg. Györkei úgy tudja, Latin-Amerikába ment. Ezt erősíti meg Ádám György, aki 1949. július 17-i vallomásában említi Haász nevét bolíviai és chilei ügyek kapcsán. ÁBTL, 2.1. I./54-c, 20. lap (V-142731/3).

E jelentés kapcsán érdemes összefoglalóan is leszögezni: a „trockista elhajlás” elleni hajszával szemben magában a kommunista mozgalomban is erős ellenállást találunk. Maga Rajk, Szalvay Mihály (Csapajev), Mező Imre (Dinge), a XIII. Brigád pártbizottsága, de magában a KI Archivumban tevékenykedő olyan kommunisták, mint Berger, Edo és mások tevékenysége utalhat erre.

Kétség kívül, a második világháború kirobbanása is segített e paranoia fékezésében vagy megállításában. A világháború után azonban a hidegháború ismét fellobbantotta a gyanakvás és ellenség-keresés parazsát, elkezdődhetett ismét a Sztálin által ösztönzött „tisztogatás”, a koncepciók perek új periódusa – elsősorban a kommunista kormányok uralta országokban.

Esetünk különlegessége az, hogy a spanyol polgárháború idején elkezdett, de akkor, ott, erős ellenállásba ütköző Rajk-elleni kampány 1949–50-ben folytatódott, hozzá kapcsolva a vádhoz a Rajkhoz kötődő, vele kapcsolatban lévő más brigadistákat is. S arra a következtetésre is el kell jutnunk, hogy a két, térben és időben egymástól távoli történetben az összekötő kapocs Gerő Ernő személye. A trockista-vadász Gerő, mert az 1941-es Haászról szóló Komintern-dokumentumból kiretusáltatta magát, 1949-ben hasznosítani vagy hasznosíttatni tudta az eredeti, 1938-as Rajk-ellenes „deklarációt”, anélkül, hogy személye megjelent volna/ vagy meg kellett volna jelennie a nyilvánosság előtt.

Utószó

Tanulmányom leadása (2014 júniusa) és madridi megjelenése (2015 január) után volt lehetőségem Zinner Tibor hatalmas, kétkötetes könyvét kézbe venni. A kérdés az volt számomra, vajon kell-e és hogyan, hol módosítanom a már spanyolul megjelent tanulmány magyar változatán. Zinner különösen a második kötetben szentel nagy figyelmet a Haász–Rajk konfliktusnak és a spanyolországi történéseknek.

Megállapításai azonban meglepőek, és arra utalnak, hogy az írott, a levéltári források helyett jobbára a résztvevők — és érintettek — néhány tagjával folytatott beszélgetések alapján Zinner meglepő és erősen vitatható összefoglaló megállapítást tesz: „Haas portréja olyanná merevedett, hogy kétely sem merülhet fel senkiben, netán részben neki is igaza lehet Rajkkal és társaival szemben.”¹²⁹

A továbbiakban, úgy tűnik, elsősorban Kepessel való beszélgetés alapján értelmezi a történeteket Zinner. Meglehetősen elfogultan.

Azt gondolom tehát, hogy tanulmányom forrásokon alapuló gondolatmenete nem igényel módosításokat.¹³⁰

¹²⁹ Zinner T.: A nagy politikai affér i. m. II.kötet, 117.

¹³⁰ A téma legfrissebb irodalmát Harsányi Iván és Zalai Anita közös tanulmánya jelenti, akik a salamancai egyetem történeti folyóiratának tematikus számában („La Guerra Civil”) adtak historiográfiai áttekintést e téma magyar tanulmányairól. Ám áttekintésükben e probléma nem kapott helyet. Lásd *Iván Harsányi – Anita Zalai: Sobre la Guerra Civil española y sus antecedentes: una visión de Hungría*. In: *Historia Contemporánea. Studia Histórica* 32. (Universidad de Salamanca). (2014) 529–538.

ON THE RAJK TRIAL'S ANTECEDENTS IN SPAIN

by *Ádám Anderle*
(Summary)

After World War II, following the Soviet example, there was a political purge in the Eastern European countries that were under Communist governments. Many of the victims were from the highest ranks of the Communist parties. In Hungary 155 people were convicted in the show trial of „László Rajk and his associates”. One of the charges against Rajk and a group of his associates – who were all former brigadists – was „Trotskyist deviation” during the Spanish Civil War. This study, based on the formerly secret fonds of the Hungarian Political Police and the relevant documents of the Comintern and the KGB as well as utilizing the information of the Spanish-Catalonian historiography and the memoirs of the Hungarian brigadists analyses this „Spanish thread” putting a special emphasis on Ernő Gerő's negative role in the events.